

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi / Journal of Ottoman Legacy Studies

ISSN 2148-5704

www.osmanlimirasi.net

osmanlimirasi@gmail.com

Cilt 6, Sayı 16, Kasım 2019 / Volume 6, Issue 16, November 2019

AKSARAYLI HASAN RIZÂ'İNİN SAD-KELİME-İ ALÎ TERCÜMESİ
The Translation of Sad-Kelime-i Ali By Hasan Rızai from Aksaray

Makale Türü/ Article Types : Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi/ Received Date : 06.08.2019
Kabul Tarihi/ Accepted Date : 12.11.2019
Sayfa/ Pages : 371-400
DOI Numarası/ DOI Number : <http://dx.doi.org/10.17822/omad.2019.132>

ADEM CEYHAN

(Prof. Dr.), Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Manisa / Türkiye, e-mail: ceyhanadem@hotmail.com, ORCID:
<https://orcid.org/0000-0002-9680-6580>

Atıf/Citation

Ceyhan, Adem, "Aksaraylı Hasan Rızâ'nın Sad-Kelime-i Ali Tercümesi", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 6/16, 2019, s. 371-400.

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), Cilt 6, Sayı 16, Kasım 2019.

Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 6, Issue 16, November 2019.

ISSN: 2148-5704

AKSARAYLI HASAN RIZÂÎ'NİN SAD-KELİME-İ ALÎ TERCÜMESİ

The Translation of Sad-Kelime-i Ali By Hasan Rızai from Aksaray

Adem CEYHAN

Öz: Aksaraylı Hasan Rızâî Efendi, 17. asırda yaşamış, telif ve tercüme faaliyetleri yönünden hayli verimli sayılabilecek âlim, mutasavvıf, şair ve yazarlarımızdan biridir. Bununla birlikte onun hayatı ve eserleri hakkında şura tezkireleri, *eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye...* zeyilleri gibi belli-başlı biyografik kaynaklarımızda bilgi bulunmaz. Ancak bazı eski ve yeni biyografik, bibliyografik kitaplarda hayatı ve eserlerine dair kısaca da olsa bilgiler yer alır. Son on beş- yirmi yıl zarfında eserleri konusundaki ilmî çalışma ve yayınların arttığı şairin manzum eserlerinden biri de *Sad-Kelime-i Alî Tercümesi'* dir. Mütercim, bu eserinde Hz. Ali'ye nispet edilen meşhur yüz sözden doksan beşini, birer kıtaya Türkçeye çevirmiştir. Baştan sona kadar aruzun “Mefâilün mefâilün feülün” kalıbının kullanıldığı eser, H. 1054/ M. 1644 yılında tamamlanmıştır. Arapça vezcelerin manzum tercümelerinde yer yer vezin ve kafiye kusurlarına, bazı anlatım pürüzlerine de rastlanmaktadır. İşaret edilen aksamalar bir tarafa bırakılırsa, denebilir ki, bazı seleflerinin izinden giderek *Sad-Kelime-i Alî'*yi nazmen Türkçeye çeviren Hasan Rızâî Efendi, ahlâk ve adap konularındaki birtakım fikir ve tavsiyelerini dile getirmiş; böylece okuyucuları erdemli davranışlara özendirmeyi hedeflemiştir. Bu yazıda, Hasan Rızâî Efendi'nin hayatı ve eserlerine dair kısaca bilgi verildikten sonra *Sad-Kelime-i Alî Tercümesi* Latin asıllı harflere ve günümüz Türkçesine çevrilerek sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Aksaray, Hasan Rızâî, Hz. Ali, *Sad-Kelime-i Alî*

Abstract: Hasan Rızâî from Aksaray is one of our scholars, sufis, poets and writers lived in the 17th century, can be considered very efficient in terms of copyright and translation studies. However, there is no information about his life and works in our major biographical sources, such as poet tezkires, *eş-Şakāyiku'n-Nu'māniyye* additions... However, in some bibliographic books some old and new biographies located albeit brief information about the life and works. One of the verse works of the poet, whose scientific works and publications on his works have increased in the last fifteen and twenty years, is the *Sad-Kelime-i Alî* Translation. Interpreters, in this booklet, he translated ninety-five of the famous hundred words that were compared to Hz. Ali, into Turkish with one continent. From start to finish, this work, in which the pattern of aruz measure Mefâilün mefâilün feülün was used, was completed in H. 1054/ G. 1644. In verse translations of quotes written in Arabic, sometimes with mischief and rhyme imperfections, also, the right-direction in order to properly explain, some difficulties are also seen. If the flaws indicated are left aside, one might say that some of their predecessors footsteps *Sad Kelime-i Alî* that translates the verse Hasan Rızâî Efendi has voiced some ideas and recommendations on issues of morality and manners; thus it aimed to encourage readers to virtuous behavior. In this article, after brief information about Hasan Rızâî Efendi's life and works, *Sad-Kelime-i Alî* Translation has been translated into new letters and present-day Turkish.

Keywords: Aksaray, Hasan Rızâî, Hz. Ali, *Sad-Kelime-i Alî*

Giriş

Ünlü Arap yazarı Câhız (ö. 255/ 869), Hz. Ali'ye nispet edilen binlerce vecize arasından yüz sözü seçerek bir araya getirmiştir. Anılan yüz söz, Hârizmşahlar devrinde yaşamış şair ve yazar Reşidüddin Vatvat (ö. 578/ 1182) tarafından Farsçaya çevrilmiş; Arapça ve Farsça olarak kısaca şerh de edilmiştir. İslam âleminin meşhur bir âlimince derlenen, yine başka bir tanınmış edebî şahsiyetince açıklanan bu sözler, sonraki asırlarda da hayli rağbet görmüş; onlarca şair ve yazar tarafından tercüme veya şerh edilmiştir. Edebiyat tarihimizde *Sad-Kelime-i Alî* (Hz. Ali'nin Yüz Cümlesi)'nin mütercimi belli olmayan manzum veya mensur tercüme yanında, sahibi bilinen çeviri ve açıklamaları da yer alır. Birkaç örnek vermek gerekirse, şu numuneler

anılabılır: 16. asır divan şairlerinden Usûlî (ö. 945 / 1538), altmış dokuz hadis tercümesinin sonunda *Sad-Kelime-i Ali*'den onunu aynı şekilde nazmen Türkçeye çevirmiştir.¹ Yine 16. asır edebî şahsiyetlerinden olduğunu tahmin ettiğimiz “Vahdetî” mahlaslı bir şair, Ali Paşa'nın - büyük bir ihtimalle Kanuni Sultan Süleyman devri sadrazamlarından Semiz Ali Paşa'nın (ö. 972 / 1565)- işbaşına getirildiği yıl zarfında, *Sad-Kelime-i Hazret-i Murtaza*'yı birer kıtaya Türkçeye çevirmiştir. Onun çevirdiği vecizelerden elli kadarı, Câhız'ın derlediği yüz söz arasında bulunmaktadır.² Kanuni Sultan Süleyman saltanatının son yıllarında *Sad-Kelime-i Ali*'yi Türkçeye tercüme eden edebî şahsiyetlerden biri de Vardarlı Abdülhâdî Efendi'dir. Abdülhâdî Efendi, H 968 (M 1560-61) yılında Manastır kasabesindeki Kadı Yahyâ Medresesi müderrisiyken, Hz. Ali'ye nispet edilen yüz sözü “*Tuhfetü'l-ihvân*” adı altında nesirle Türkçeye çevirmiş; kısaca izah da etmiştir.³

Sad-Kelime-i Ali'nin sonraki devirlerde de Türkçeye defalarca tercüme edildiği bilinmektedir. Meselâ, Kastamonulu müderris Hâcegîzâde Mustafa bin Mehmed (ö. 998 / 1589-90), Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın yüzer sözünü Türkçeye çevirdiği gibi, Hz Ali'nin Reşîdüddîn Vatvat tarafından açıklanan yüz sözünü de H 977-78 / M 1570-71 yılında nesirle tercüme etmiştir.⁴ Meşhur şeyhülislam ve tarihçi Hoca Sâdeddîn Efendi'nin oğlu Abdülazîz Efendi (983-1027 / 1575-1618), bahis konusu vecizeleri Sultan I. Ahmed'in (saltanatı 1012-1026 / 1603-1617) isteğiyle dilimize tercüme etmiş ve kitapçığına “*Gül-i Sad-berg*” adını vermiştir.⁵ Eserinin bir yazma nüshasından Sultan IV. Murad devrini (1032-1049 / 1623-1640) idrak ettiği anlaşılan Mehmed Gubârî de *Sad-Kelime-i Ali*'yi nazmen Türkçeye çevirmiş olan şairlerimizden biridir. Biz, anılan eserin sahibi Mehmed Gubârî'nin, nakibü'l-eşrafılık vazifesinde de bulunmuş ve H 1034 / M 1625 yılında vefat etmiş “Kâsım Gubârî” olduğunu, bazı ipuçlarına dayanarak tahmin ediyoruz.⁶ Hz. Ali'ye ait yüz sözü on yedinci asırda dilimize çeviren âlim ve şairlerden biri de Aksaraylı Seyyid Hasan Rızâî'dir. Onun bu konudaki eserini ele alıp incelemeye başlamadan önce hayatı ve eserlerine dair kısaca bilgi vermek uygun olacaktır.

Aksaraylı Hasan Rızâî Efendi'nin Hayatı

17. asrın telif yönünden oldukça verimli kadı, şair ve yazarlarından biri olduğu hâlde Aksaraylı Hasan Rızâî'nin hayatı ve eserleri hakkında çağının şura tezkireleri ve eş-Şekâ'îku'n-Nu'mâniyye... zeyillerinde bilgiye rastlayamadık. Onun bir eseri hakkında bilgi ihtiva eden -görebildiğimiz kadarıyla- en eski bibliyografik kaynak, Hanifzâde Ahmed Tâhir'in (ö. 1217 / 1802) H 1172 / M 1758'de tamamladığı ve “*Âsâr-ı Nev*” adını verdiği Arapça *Keşfü'z-zunûn*... zeylidir. Hanifzâde, bu kitabında Hasan Rızâî'nin H 1074 (M 1664) yılında telif ettiği *Tuhfetü'l-menâzil* adlı manzum eserini tanıtmıştır.⁷ Hasan Rızâî'nin hayatı ve

¹ Âdem Ceyhan, “Usûlî'nin Hadis ve Vecize Tercümeleri”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2001-2003, İstanbul 2003, C. XXX, s. 147-88.

² Âdem Ceyhan, “Vahdetî'nin Sad-Kelime-i Hazret-i Murtaza Tercümesi”, *Gazi Üniversitesi Ahilik Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1 (Yaz 2004), s. 21-68.

³ Âdem Ceyhan- Hasan Cankurt, “Vardarlı Bir Hocadan Dostlara Armağan: Hz. Ali'nin Yüz Sözünün Şerhi: Tuhfetü'l-ihvân”, *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu Bildirileri*, (10-12 Mayıs 2012), haz. Ünal Şenel, Manisa 2012, C. 1, s. 279-311.

⁴ Bu tercüme ve mütercimi hakkında daha fazla bilgi için bk. Âdem Ceyhan, *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, Ankara 2006, s. 209-19. (Kastamonulu müderris Mustafa Efendi'nin anılan eseri hakkında bir yüksek lisans çalışması da yapılmıştır: Ersin Durmuş, *Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-i Güzîn*, İnceleme- Metin, Sakarya Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

⁵ Reşîdüddîn Vatvat, *Hazret-i Ali'nin Yüz Sözü Gül-i Sad Berg*, çev. Hocazâde Abdülazîz Efendi, haz. Âdem Ceyhan, Buhara Yay., İstanbul, 2008.

⁶ Âdem Ceyhan-Halil Çeçen, “Diyarbakırlı Bir Hattat, Müderris ve Nakibü'l-eşraf: Seyid Kâsım Gubârî ve Hz. Ali'den Yüz Söz Tercümesi”, *Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu*, 02-05 Kasım 2016, Diyarbakır 2017, C. 2, s. 819-49.

⁷ Hanifzâde Ahmed Tâhir, *Âsâr-ı Nev, Keşfü'z-zunûn*'un Latince tercümesi sonunda, nşr. Gustavus Fluegel, Nova Opera ab Ahmed Hanifzâdeh Ad Continuandum Haji Khalfae, *Lexion Bibliographicum et Encyclopaedicum a Mustafa ben Abdallah*, London, M.DCCC.LII, C. 6, s. 635-36.

eserlerine dair kısaca bilginin yer aldığı diğer bir kaynak ise, 18. asır âlimlerinden Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi'nin (1131-1202 / 1719-1788) H 1175 / M 1762 yılında tamamladığı Arapça *Mecelletü'n-nisâb...*'dir. Müstakimzâde, burada onu şu manadaki Arapça cümlelerle tanıtır: “Anadolu kadılarında olup Adana hâkimi bulunan bir kadı'nın mahlasıdır. Bu zat hacca gitmiş; *Kasîde-i Bür'e*'yi tercüme etmiş; Hama'da Şeyh Abdürrezzak b. Şerefüddîni'l-Kâdirî'den tarikat dersi almıştır. (...) Şiirleri ve başka eserleri vardır.”⁸

Bağdatlı İsmail Paşa'nın (ö. 1339 / 1920) *Keşfü'z-zunûn* zeylinde de Hasan Rızâî'nin *Tuhfetü'l-menâzil*, *Dîvân*, *Mârifetü't-Tarîkati'l-Kâdiriyye*, *Miftâhü's-sâdet fi Şerhi Kasîdeti'l-bürde* adlı eserleri tanıtılmıştır.⁹ İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin...* isimindeki Arapça biyografik kitabında Aksaraylı şair Rızâî'nin hayatını birkaç cümleyle anlattıktan sonra *Îzâhu'l-meknûn...*'da tanıttığı eserlerinden üçünün adını kaydeder.¹⁰ Hasan Rızâî'nin manzum *Kasîdetü'l-bürde* tercümesini burada anmayı ihmal eden İsmail Paşa, H 1071 (M 1660-61) yılında Hama'da vefat ettiğini yazmakla yanılmıştır. Çünkü Hasan Rızâî'nin *Tuhfetü'l-menâzil* adlı hac seyahatnamesini H 1074 (M 1664), manzum *Gülistân* tercümesini ise H 1080 (M 1669) senesinde tamamladığı bilinmekte; bundan dolayı ölüm yılı diye kaydedilen 1071'in hatalı olduğu anlaşılmaktadır.

Bursalı Mehmed Tâhir Bey (1861-1925), *Osmanlı Müellifleri*'nde Hasan Rızâî'nin hayatı ve eserleri hakkında üç cümleden ibaret şu kısa bilgiyi vermiştir: “Meşâyih-ı Celvetiyye'den âlim ve tabîat-ı şî'riyyeye mâlik bir zât olup Konya vilâyetindeki Aksaray'dandır. 1080 târihinde *Gülistân*'ı nazmen tercüme etmiştir ki bir nüshası Rüstem Paşa Kütüphânesinde mevcuttur. İlâhiyatını câmi' bir eseri de vardır.”¹¹ Görüldüğü gibi Bursalı Tâhir Bey'in önceki bilgilere yegâne ilavesi, Hasan Rızâî'nin H 1080 (M 1669-70) yılında *Gülistân*'ı nazmen tercüme ettiği'dir.

Son yıllarda lisansüstü tez, makale, bildiri gibi çeşitli ilmî çalışma ve yayınlar, Hasan Rızâî'nin anılanlardan daha çok sayıda eserinin olduğunu ortaya koymuştur. Biz de *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri* adlı kitabımızda, asıl mevzumuz olmadığı hâlde, bir eserini tanıtacağımız için, onun hayatını, eserlerini araştırmış; neticede doğum yılına dair bir şiirini tesbit etmiş; *Tuhfetü'l-kudât*'ın kendisine ait olabileceğini belirtmiş; mevcut bilgilere ilâvelerde bulunmaya çalışmıştık.¹² Rızâî'nin eserlerinde yer yer kendi hayatı, babası, ilim tahsili, tasavvufu alâkası, vazife yaptığı yerler vs. hakkında da bilgi verdiği görülür. Biz, sırası geldiğinde atıfta bulunacağımız bazı akademik çalışma ve yayınlarda, bilhassa Hasan Cankurt'un basılmış olan yüksek lisans tezinde onun hayatı tafsilatlı denebilecek ölçüde hikâye edildiği, ayrıca meydana getirdiği ilmî, edebî mahsuller hakkında malumat verildiği için,¹³ bu konuyu tekrar uzunca ele almayacak; bir tercümesini inceleyip neşredebileceğimiz şairin hayatını kısaca yazdıktan sonra belli başlı eserlerini tanıtmakla yetineceğiz.

Hasan Rızâî, H 1007 / M 1599 yılında -o zaman Konya'ya bağlı- Aksaray'da doğdu. Babası, çevresinde “Hacı Efendi” olarak bilinen Seyyid Abdurrahmân Efendi (ö. 1049 / 1639), kadı, Celvetî tarikatı mensubu ve Aksaray'ın nakîbü's-sâdâtıdır. Hasan Rızâî de yetişme çağında Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Koçhisar'daki (Koçhisâr-ı Karaman) halifesi Akbaba Mustafa Efendi'ye intisap etmiş bir Celvetî'dir. İlim tahsili için İstanbul'a giden Hasan Efendi,

⁸ Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, *Mecelletü'n-nisâb fi'n-niseb ve'l-kuna ve'l-elkâb*, Süleymaniye Ktp. Hâlet Efendi, nr. 628, vr. 232b.

⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl 'alâ Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. Kilisli Muallim Rifat-Şerefeddin Yalçınaya, İstanbul 1945-47, C. 1, s. 259, 505; C. 2, s. 512, 525.

¹⁰ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâ'ü'l-müellifin ve âsârü'l-musammifin*, nşr. Kilisli Muallim Rifat-İbnülemin Mahmud Kemal, İstanbul 1951, C. 1, s. 295.

¹¹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333 / 1915, C. 1, s. 62.

¹² Adem Ceyhan, *age.*, Ankara 2006, s. 248-52.

¹³ Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bk. *Hasan Cankurt, Seyyid Hasan Rızâyî El-Aksarâyî Hayatı, Sanatı, Eserleri ve "Miftâhü's-Sa'âde" Adlı Manzum Kasîde-i Bürde Şerhi*, Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yay., Birinci Baskı, Ankara 2015, s. 53-276.

medreselere devam ederken Azîz Mahmud Hüdâyî'nin sohbetlerine de katıldı. Onun 1030-34 / 1620-24 yıllarında Şeyhülislam Esad Efendi'nin danışmendi ve evli olduğu anlaşılmaktadır. Aksaraylılar ve Darendeliler arasında kabrinin yeri konusunda ihtilâfların bulunduğu Şeyh Hamîdüddîn-i Aksarâyî'nin, meşhur adıyla “Somuncu Baba”nın torunlarından biriyle evli olan Hasan Efendi'nin Muhsin'den başka Hoca Şah adlı bir oğlu daha vardır. Hemşehrisi Dânişî Şaban Efendi, şairin ilk hocalarından olup Hasan kendisinden talik yazısı konusunda ders almıştır. Hasan'ın kardeşi Seyyid Ahmed Çelebi de Aksaraylı âlimlerdendir; memleketinde kadılık, kadı naipliği, Antep'te kadı olan babasının naipliğini yapmıştır.

Aksaray'da bir medresede müderrislik eden Hasan Rızâî, H 1055 / M 1645'te Denizli kadılığına tayin edildi. Burada Muhsin adlı bir oğlu dünyaya geldi. İki yıl sonra bu vazifeden ayrılmak mecburiyetinde kaldı; memleketine gidip Aksaray'da bir buçuk yıl ikamet etti. Kırk aylık bir müddetle Malatya kadılığına tayin edildiği hâlde, adı geçen şehirde dört ay kaldıktan sonra vazifesinden alındı. Azlini müteakip Sivas'a gelip bu şehirde ve Malatya'da bir yıl vazife yaptı. H 1060 / M 1650'de Hama kadılığına tayin edilen Hasan Efendi, bir yıl iki ay kadar bu şehirde bulunduğu sırada Şeyh Şerefeddîn'den Kâdirî tarikati halifeliği aldı. H 1063 / M 1653'te Antakya kadısı oldu. Onun Amasya, Çorum, Kars, Halep, Humus, Alaşehir, Adana gibi birçok şehirde kadılık ettiği ve H 1073 / M 1663'te hac farızasını yerine getirdiği de hayatına dair edinilen bilgiler arasındadır. Yetmiş yılı aşkın ömür sürdüğü, eserlerinden anlaşılmasına rağmen, vefat yeri ve tarihi bilinmemektedir. Abdurrahman İmâdî eş-Şâmî'nin hac menzilleri ve menasiki hakkındaki bir eserini istinsah eden şairin bahis konusu metinde bildirdiği H 1087 (M 1676) yılına dayanarak 77-78 yaşlarında sağ olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴

Eserleri

1- *Kân-ı Maânî: Tuhfe-i Şâhidî*’deki Farsça kelimelerin harf sırasına konması suretiyle meydana getirilmiş bir Farsça- Türkçe manzum sözlüktür. Bilgi edinmek isteyen bir çocuğun ricası üzerine H 1053'te (M 1643) hazırlanan eser, Muhittin Turan tarafından bir yazma nüshasına dayanılarak yayımlanmıştır.¹⁵ Ramazan Eken, yüksek lisans tezinde bahis konusu lüğatin bilinen nüshalarını karşılaştırarak tenkitli metnini meydana getirmiştir.¹⁶

2- *Tuhfetü'l-kudât*: 1053 / 1643'te yazılmış; İslam esaslarına göre hüküm verme (kadılık), şahitlik, vekillik, suçların cezaları, vasiyet, veraset gibi çeşitli fıkhi konulardan bahseden Türkçe, manzum bir eserdir.¹⁷

3- *Miftâhu's-saâde*: Bûsîrî'nin *Kasîdetü'l-bürde* adıyla meşhur Arapça naatının 1054 / 1644 yılında yapılmış nazmen tercüme ve şerhidir. Mütercim, bu kasidenin her bir beytini üçer beyitle Türkçeye çevirip kısaca açıklamıştır. Eserle alakalı olarak Hasan Cankurt bir yüksek lisans çalışması yapmış ve bu tez yayımlanmıştır.¹⁸

4- *Sad-Kelime-i Alî Tercemesi*: Hz. Ali'ye ait yüz Arapça sözden 95'nin birer kıtayla Türkçeye tercümesidir. Şairin 1054 / 1644 yılında tamamladığı bu eseri hakkında sırası geldiğinde daha fazla bilgi verilecektir.

¹⁴ Hasan Cankurt, *age.*, s. 77.

¹⁵ Muhittin Turan, “Hasan Rızâyî ve Kân-ı Ma'ânî İsimli Manzum Sözlüğü”, *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7 / 4, Fall 2012, Ankara-Turkey, p. 2939-92.

¹⁶ Ramazan Eken, *Hasan Rızâyî'nin Kân-ı Ma'ânî Adlı Manzum Farsça-Türkçe Sözlüğü*, Harran Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2016.

¹⁷ Hasan Cankurt, “Seyyid Hasan Rızâyî El-Aksarâyî ve Tuhfetü'l-Kudât Adındaki Manzûm Eseri”. *İstanbul Kültür Üniversitesi IV. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi*, 27-28 Ağustos 2012-Bildiriler, TUDOK, s. 219-26.

¹⁸ Hasan Cankurt, *Seyyid Hasan Rızâyî El-Aksarâyî Hayatı, Sanatı, Eserleri ve “Miftâhu's-Sa'âde” Adlı Manzûm Kasîde-i Bürde Şerhi*, Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yay., Birinci Baskı, Ankara 2015.

5- *Tecelliyât-ı Hüdâyî'nin Nazmen Şerhi*: Mürşidi Azîz Mahmud Hüdâyî'nin *Tecelliyât* adlı Arapça tasavvufî eserinin manzum tercüme ve açıklamasıdır. 1055 / 1645'te tamamlanan tercümenin devamında Celvetî tarikatına dair mensur bilgi verilen bir bölüm de vardır.¹⁹

6- *Nüzhetü'l-Ebrâr El-Muttali' Li-Esrâri'l-Gaffâr*: Memleketi Aksaray'ın veli, salih insan ve kadılarını anlattığı Arapça bir kitapçıktır. Müellifin 1056 / 1646 senesinde Denizli'de tamamladığı bu eseri, Hasan Uçar ve Mustafa Şen tarafından Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır.²⁰

7- *el-Mahmûdiyye fî menâkıbi ricâli'l-bilâd*: Hasan Efendi, bu Arapça eserinde çeşitli Osmanlı şehirlerindeki vazifeleri sırasında gördüğü âlim, salih, sufi ve kadılardan bahseder; onlarla alakalı hatıralarını anlatır.

8- *Kadılık Merkezlerine Dâir Bir Defter*: 1063 / 1653 yılında yazılan ve kadılık merkezlerini elifba sırasına göre kısaca anlatan, manzum-mensur Türkçe bir metindir. (Bir nüshası: İÜ Ktp. Nadir Eserler Bölümü, İbnü'l-Emin Koleksiyonu'nda, nr. 2928, 1b-4b).

9- *Tezkiretü's-sâlikîn ve Risâletü'n-nâdimîn*: 1067 / 1657 yılında tamamladığı bu Türkçe eserinde, ömrü boyunca yakın olduğu ve yardımlarını gördüğü şeyhleri anlatır. Mustafa Çağırıcı, yüksek lisans tezinde söz konusu eseri iki yazma nüshasına dayanarak Lâtin harflerine aktarmış ve daha önce anılan *Mahmûdiyye*'nin Arapça aslı ile Türkçe tercümesine yer vermiştir.²¹

10- *Tuhfetü'l-menâzil ve Tuhfetü'l-huffâz*: Rızâî, 1075'te (1664-65) telif ettiği bu manzum eserinde Üsküdar'dan kafiye hâlinde hacca gidişlerini ve seyahat intibalarını anlatır.²²

11- *Cûy-ı Rahmet*: Sâdi-i Şîrâzî'nin 656 / 1258 yılında yazdığı *Gülistân* isimli ünlü Farsça eserinin 1080 / 1669-70'te İstanbul'da tamamlanan manzum tercümesidir.²³

12- *Dîvânçe*: Şairin çeşitli nazım şekil ve türlerinde yazdığı dinî, tasavvufî şiirlerini içine alır. (Bir nüshası, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmut Efendi Bölümü'nde nr. 3347, vr. 204a-223a).

Rızâî'nin eserleri veya kendisine mâl edilen metinler burada tanıtılanlardan ibaret değildir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu'l-meknûn...* adını verdiği *Keşfü'z-zunûn...* zeylinde *Mârifetü Tarîkatî'l-Kâdiriyye*'yi de Hasan Rızâî'ye ait eserler arasında sayar.²⁴

Sad-Kelime-i Alî Tercümesi

Hayli verimli bir âlim, şair ve yazar olduğu söylenebilecek Hasan Rızâî'nin manzum Türkçe eserlerinden biridir. Bu eserin, tespit edilebilen tek nüshası, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi yazmalar bölümünde İsmail Saib I nr. 5266'da kayıtlıdır.²⁵ Kitapçığın kapağında eser adı ve sahibi şöyle belirtilmiştir: “Manzum ‘*Sad-Kelime-i Alî Tercemesi*’ Li- Cenâb-ı Rızâyî Hasan, Aksaraylı Abdurrahman Efendizâde Efâzıl-ı Şuarâ ve Ulemâ-yı Kuzâtdan Sene 1054”. 1a'da Manzum “*Sad-Kelime-i Alî Tercemesi*” başlığı ile

¹⁹ Kenan Erdoğan- Hasan Cankurt, “Fenâyî Ehl-i Cennet Efendi, ‘Tecelliyât’ Adlı Arapça Eseri Ve Tecelliyât’a Hasan Rızâyî El-Aksarâyî Tarafından Yapılan Manzûm-Mensûr Türkçe Tercüme / Şerh Üzerine”. *Turkish Studies*, Volume 8/4 Spring 2013, p. 783-816.

²⁰ Hasan Rızâî El-Aksarâyî, *Nüzhetü'l-Ebrâr El-Muttali' Li-Esrâri'l-Gaffâr*, Edisyon Kritik - Çeviri: Hasan Uçar-Mustafa Şen, Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yay., Ankara 2017.

²¹ Mustafa Çağırıcı, *Hasan Rızâyî ve Tezkiretü's-Sâlikîn ile Mahmûdiyye Adlı Eserleri Tahkik ve Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

²² Bu eserin muhtevası hk. bilgi için bk. Hasan Cankurt, *age.*, s. 211-3.

²³ Aysun Çelik, *Türk Edebiyatında ‘Gülistân’ ve Hasan Rızâyî'nin ‘Cûy-ı Rahmet’ Adlı Manzum Gülistân Şerhi*, Selçuk Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Konya 2017.

²⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, *age.*, C. 2, s. 512. (Hasan Rızâî'ye atfedilen başka bazı eserler için bk. Hasan Cankurt, *age.*, s. 247-56).

²⁵ Bu nüshanın bir suretini anılan kütüphaneden temin etmiş olan Hasan Cankurt, onu ricam üzerine bana gönderdi. Kendisine teşekkür ederim.

tercümenin “nâzımı” ve yılı hakkında şu kayıt vardır: “Ulemâ-yı kuzât ve şuarâdan Aksaraylı (Konya) Hacı Efendizâde Seyyid Hasan Rızâî, sene 1054.” 1b’de Hz. Ali’ye ait beş vecizenin sadece Arapça aslı yazılmış; tercümeleri için ikişer satır boş bırakılmıştır. Kalan 95 vecizenin tercümesi, 2a-7b arasında yer almaktadır. Arapça sözler kırmızı, tercümeleri mavi mürekkeple, sıra numaraları ise kurşun kalemle yazılmıştır. Sayfa 2b’den itibaren vecizelerin sıra numarasında yer yer takdim, tehirlere görülmektedir. 1b ve 8a dışındaki sayfalarda yirmi beş satır vardır. Sayfa kenarlarında (2a-b, 3a-b, 4a, 6a-b, 7a-b) bazı Arapça kelimelerin *Ahterî* lügatinden alınan karşılıkları da kaydedilmiştir. 8a’da “Hâtîme” başlıklı yedi beyitle sona eren metnin istinsah tarihi ve müstensih adı kayıtlı değildir.

Hasan Rızâî’nin tanıttığımız eserinin eldeki yegâne nüshasında, Hz. Ali’ye nisbet edilen yüz sözü tercüme sebebinin anlatan bir bölüm olmadığından, bu hususta bilgi edinemiyoruz. Fakat bahis konusu eserin “Hâtîme” (Sonuç) kısmında tamamlanış tarihi, sahibinin memleketi, ismi ve babasının adı hakkında bilgi bulunmaktadır. Hasan Rızâî Efendi’nin böyle bir eser meydana getirmesinde, seyyidliklerini tasdik eden nakîbü’l-çerâf “Ebü’l-Kâsım Gubârî”nin²⁶ *Sad-Kelime-i Alî* türünden bir kitapçığının olması, ayrıca hemşehrisi ve hocası Dânişî Şâban Efendi’nin H 1052 (M 1643) yılında, yani bir sene önce yine Hz. Ali’ye ait 275 kadar vecizeyi elifba harfleri sırasına göre ihtiva eden *Nesrî’l-leâlî*’yi nazmen tercüme etmiş bulunması da - muhtemelen- tesirli olmuştur. Zira şairin ilim sahibi oluşu, önceki yıllarda ve asırlarda yapılmış bazı *Sad-Kelime-i Alî* tercümelerini -büyük bir ihtimalle- bildiğini düşündürmekte; memleketinin salih insanları hakkındaki Arapça biyografik eserinde Dânişî’nin Hz. Ali sözlerine dair eserinin bulunduğunu belirtmesi²⁷ de ondan haberdar olduğunu göstermektedir.

Hasan Rızâî, Hz. Ali’nin *Sad-Kelime*’sini dilimize nazmen çevirmiş; tercümesini 1054 yılı Safer ayı ortasında Perşembe günü (21 Nisan 1644) tamamlamıştır. Aksaraylı şair, eserinin elimizdeki nüshasına göre, Hz. Ali’nin *Sad-Kelime*’sinden doksan beşini, hezec bahrinin “mefâilün mefâilün feülün” kalıbıyla ve iki beyitli kıtalar hâlinde Türkçeye tercüme etmiş; sadece diğer vecizelere nazaran uzunca olan son sözü üç beyit hâlinde dilimize çevirmiştir.

Bu tercüme şekil yönünden incelendiğinde, mısraların çoğunda imale ve onun kadar olmasa da ara sıra zihaf görülür. Bilindiği gibi imale, aslında kısa olan hecenin, kullanılan aruz kalıbı icap ettirdiği için uzun okunması, zihaf ise bunun tersi, yani uzun olan hecenin vezin zoruyla kısa okunmasıdır. Türk şairlerinin 14 ve 15. asırlarda meydana getirdikleri manzum eserlerde imale ve zihaf daha çok görülmekte, 16. asırda aruz ölçüsünü kullanma konusunda oldukça maharet kazandıkları bilinmektedir. 17. asırda ise bu vezin, bilhassa ileri gelen şairler tarafından, daha ustaca kullanılmış; imale ve zihaf büsbütün ortadan kalkmamışsa da -denebilir ki- önceki asra nazaran azalmıştır. Bu arada imalenin tamamen kusur kabul edilmediğini, “kabîh” (çirkin) sayılanı yanında “mergub”, yani beğenilmiş olanının da bulunduğunu hatırlatmak gerekir.²⁸ “Dilî altında gizli oldu âdem” (7. Söz), “Müşâvere ki sünnet oldu cânâ” (28. Söz) örneklerinde olduğu gibi, bir Türkçe veya Arapça kelimedeki kısa hecenin, aruz kalıbı gerektirdiği için uzun okunması, imalenin kabîh sayılan sınıfına dâhildir. Hasan Rızâî’nin bu eserindeki kıtaların hemen hepsinde makbul olmayan cinsten imale görülmekte, işaret edilen vaziyet, vezin konusunda pek başarılı olmadığına delalet etmektedir. Şairin tercümesinde ara sıra göze ilişen zihaf için de şu mısralarda bulunanlar örnek gösterilebilir: “Hudâ’ya ‘âsi olan n’ola cânâ” (13. Söz), “Elüç çek kes şama‘ ey ahi cânâ” (16. Söz) “Zarar vürmez (?) şaşa bil ef’î cânâ” (77. Söz).

²⁶ Seyyid Hasan eş-şehîr bi-Rızâyî, *Tezkiretü’s-sâlikîn ve Risâletü’n-nâdimîn*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 41, vr. 7a.

²⁷ Hasan Rızâî el-Aksarâyî, *Nüzheti’l-Ebrâr El-Muttali’ Li-Esrâri’l-Ğaffâr*, Selimiye- İbrahim Hakkı Konyalı Ktp. nr. 65, vr. 171a-b.

²⁸ Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Orhan Şaik Gökyay, “İmâle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, C. 22, s. 177-8.

Ve zin zarureti, şairin “buhl, zühd, afv, ye’s, ribh, kizb” gibi bazı Arapça kelimeleri, tercih ettiği aruz kalıbına uydurabilmek için “buhul” (15. Söz), “zühüd” (30. Söz), “afiv” (36. Söz), “yeis” (56. Söz), “ribih” (71. Söz), “kizib” (72. Söz) şeklinde değiştirerek kullanmasına da sebep olmuştur. Bunlardan “ye’s”in Türkçede “yeis” biçiminde söylendiğine veya yazıldığına rastlansa da diğerlerinin belirtilen şekillerde kullanılması, sanırız, yadırganabilecek durumdadır. Başka bir ifadeyle fesahat bakımından kıyasa aykırıdır. Yine şairin aruz ölçüsüne iyi derecede hâkim olamayışı, zaman zaman “ki, kim” vb. “haşiv” (fazlalığı belli, doldurma) denebilecek kelimeleri kullanması sonucunu doğurmuştur: “Marâzdur bu ki hîç zaḥmı belüsüz / Olan câhil ki murdâr öldi cānâ” (35. Söz), “Şunuḡ kim ola her sözinde vâfir / Laṭîfesi ki olmaz ḥâlî cānâ” (50. Söz), “Şu kim fehmi ʔtmeye nef ile zarrın / Anuḡ mühmel ki her işi de cānâ” (82. Söz) örneklerinde olduğu gibi.

Şairin kafiyeleleri, denebilir ki, büyük kısmı itibarıyla kaidelere uygundur. Ancak “...oldı cānâ / ...n’oldı cānâ” (8. Söz), “...içinde cānâ / ...anı cānâ” (41. Söz), “...etme cānâ / ...dendi cānâ” (70. Söz) örneklerindeki gibi zaman zaman redifle yetindiği, kusur olarak göze ilişmektedir. (Kafiyeleleri kusurlu kıtalar için başka bazı misaller: 13, 32, 44, 58, 68, 76, 89, 90, 91, 96. sözün tercümeleri).

Bu arada şunu da ifade etmek gerekir ki, mütercim, Hz. Ali’ye nisbet edilen yüz güzel sözün çoğunu doğru düzgün tercüme etmiş; fakat az bir kısmına -bizce- tam, isabetli karşılık verememiştir. Mesela, “Kibirle övgü bir arada bulunmaz.” manasındaki *مع الكبر لا ثناء* cümlesi için, “Alamaz kibr ile kimse du’âyı” karşılığı (14. Söz), pek uygun değildir. Burada “duâyı” yerine “senâyı” veya “sitâyış” kelimesinin kullanılması daha uygun olurdu. Yine mütercim *لا معقل احصن من الورع* sözünün tercümesi olmak üzere “Vera’dan özge bir yer yok şıḡnam” mısramı yazmıştır. (32. Söz). Bu Arapça vecizedeki “ahsan” kelimesinin dilimizdeki karşılığı, “özge” (başka, gayri) değil, “daha muhkem” veya o devir Türkçesiyle “dahı berk”tir. Metinde dikkat nazarımızı çeken bütün pürüzlü tercümeleleri burada tek tek ele alıp tenkit etmeyecek, hatalı çevirilere dair iki örnek daha vermekle yetineceğiz: Mütercim, “Arzulara güvenme! Çünkü o ahmakların sermayesidir.” manasındaki *لا تتكل على المني فاتها بضايح التوكي* vecizesini, “Şaḡın baḡşışe ʔtme i’timâdi / Ḥamâkate odur ser-mâye cānâ” mısralarıyla tercüme etmiştir. (55. Söz). Hâlbuki “münâ” kelimesine “bahşiş” değil, “istekler, arzu edilen şeyler” karşılığının verilmesi gerekirdi. Zira bilindiği gibi “bahşiş”, baḡış olarak verilen para vs., atıyye, ihsan manasına gelir. Hasan Rızâî, 66. sırada bulunan ve “Hikmet, müminin yitiğidir.” manasına gelen *الحكمة ضالة المؤمن* cümlesindeki “dâllet” kelimesine de hatalı bir karşılık vermiştir: “Şaḡın baḡş ʔtme ḡikmetden ki herḡiz / Kişi azdırıcı [ol] baḡşi cānâ”. Burada “dâllet” kelimesine, azdırıcı değil, yitik mal karşılığının verilmesi uygun olurdu. Çünkü “dâllet”, yerinden, yolundan ve sahibinden ayrılıp yolsuz, sahipsiz ve yersiz kalan hayvan manasına gelir; faydalı ilme de denir. Anılan vecizede hikmetin inanan kişiyi doğru yoldan şaḡırtıcı ve saptırıcı değil, onun arayıp bulması gereken kaybı olduğu ifade edilmiştir. Bu manada bir hadisin rivayet edildiği de bilinmektedir.²⁹ Mütercimin de tercümesi sırasında faydalandığı, sayfa kenarlarındaki notlardan anlaşılan *Ahterî-i Kebîr*’de söz konusu kelimenin bir manası şöyle verilmiştir: “ed-Dâllet: Bi-teşdîdi’l-lâm behâyimden issi evin bilmeyüp yabana gider davar. Müzekkeri ve müennesi berâberdür. Ve maânî ve ilm üzerine dahi itlâk olunur.

³⁰ كما يقال الحكمة ضالة كل حكيم

Eğer Hasan Rızâî, *Sad-Kelime-i Ali*’yi kendisinden önce tercüme eden Kastamonulu müderris Mustafa bin Mehmed, Hocazâde Abdülazîz Efendi gibi âlim, şair ve yazarların bu konudaki eserlerini inceleyseydi, herhâlde bazı vecizeleri çevirirken yanılmazdı. Mütercimin Arapça vecizelerde geçen kelimelere verdiği birtakım karşılıklar sıralanırsa, sanırız, tercüme işinde ne derece başarılı olduğu daha iyi görülecektir:

²⁹ Tirmizî, “İlm”, 19; *İbn Mâce*, “Zühd”, 15.

³⁰ Mustafa b. Şemseddin (Ahterî), *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul 1310 / 1892, C. 1, s. 488.

- ‘abd: kul (9. söz, 51. söz)
 ‘adüvv: düşmen (22. söz)
 ağşân: budaklar (90. söz)
 aḥfâ: gizli (44. söz)
 ‘arefe: bildi (23. söz)
 ‘avākıb: son (75. söz)
 a‘yâ: özge (35. söz)
 bağy: isyân (13. söz)
 beşşir: müjde eyle! (10. söz)
 berr: eylik (9. söz, 15. söz)
 cenâh: kanat (39. söz)
 ceza‘: feryâd ü figân (12. söz)
 cür‘a: bir içim su (74. söz)
 ecmel: güzel (34. söz)
 efkar: gâyetde muhtâc (82. söz)
 ekber: pek büyük (44. söz)
 enceḥ: kurtarıcı (33. söz)
 et‘ab: dahi müşkil (42. söz)
 ezell: gâyetde zelîl (51. söz)
 ğinâ: baylık (84. söz)
 ḥâdiş: belâ (10. söz)
 ḥâsid: hased ehli (53. söz)
 ḥâzer: sakınma (77. söz)
 ḥürr: kişizâde (9. söz, 56. söz)
 ictinâb: kaçmak (18. söz)
 ḫaṭ‘: kesmek (78. söz)
 kâzib: yalancı (72. söz)
 kefâ: yeter (52. söz)
 kezûb: yalancı (28. söz)
 kılllet-i ‘aql: akıl eksikliği (20. söz)
 lâ tenzur: nazar etme! (11. söz)
 ma‘kıl: sığınacak (yer, 32. söz)
 maḥbuvv: gizli (7. söz)
 mâ-lâ- ya‘nî: nef‘i olmayan (45. söz)
 mekîde: hile (44. söz)
 mele‘: halk (37. söz)
 mirâ‘: muhâlefet (24. söz)
 müllük: begler (29. söz)
 nehem: taâma hırs (16. söz)
 nuşḥ: nasîhat (37. söz)
 rıḫḫ: kul (56. söz)
 rubbe: (katı) çok (54. söz)
 şenâ: duâ (14. söz)
 sū‘i‘l-edeb: edepsizlik (17. söz)
 sūded: ululuk (25. söz)
 şârid: tagılan şey (86. söz)
 şerr: yaramazlık (67. söz)
 şürḫa: lokma (74. söz)
 taḫrî‘: başa kakmak (37. söz)
 ‘ucb: tekebbürlük, kendi özin gör- (83. söz)
 ‘uzûbet(-i lisân): dili tatlı olmak (8. söz)
 verâ‘: ön (98, 99. söz)

zafer: gâlib olmak (52. söz)
zi'âret: yaramaz huy (26. söz)

Mütercimim Arapça vecizelerde geçen kelimelere verdiği karşılıklar gözden geçirildiğinde, bunların çoğunun doğru olduğu, ancak “ecmel, ahfâ, avâkîb” gibi birkaçında tam isabet edemediği veya yanlışlığı görülmektedir. “Ecmel”e pek güzel, en güzel yerine “güzel” (34. Söz), yine onun gibi ism-i tafdil olan “ahfâ”ya “gizli” (44. Söz), cem' (çokluk) hâlindeki “avâkîb”a “son” karşılığını vermek (75. Söz), büyük kusur sayılmasa da biraz pürüzlü görünmektedir. Arapça cem' hâlindeki “a'dâ” kelimesine Türkçe çokluk eki getirilip onun “a'dâlarun” şeklinde kullanılması (78. Söz), yine Arapça “tekebbür”e gereksiz yere -lik eki ilave edilmesi de (83. Söz), feshat yönünden bu arada temas edilebilecek yanlışlardır.

Hasan Rızâî'nin manzum tercümelerinde Arapça sözlerin Türkçe karşılığı, yarısına yakın bir kısmında tek, takriben üçte birinde iki, geri kalanlarında ise üç veya dört mısra da ifade edilmiştir. Belirtilen ilk grup tercüme için şu mısralar örnek gösterilebilir: قيمة كل امرء ما يحسنه “Kişinin kıymeti ihsandır bil” (5. Söz), المرء مخبوء تحت لسانه “Dili altında gizli oldu âdem” (7. Söz), لا ظفر مع البغي “Zafer yok bir dem ‘işyân ile şâha” (13. Söz). İkinci bölüm, yani Arapça sözlerin iki mısra hâlinde çevrilişi konusunda şunlar nümune olarak anılabilir: من عذب لسانه كثر بالبر يستعبد الحرّ “Şunun kim ‘âlem içre dili tatlı / Anuñ yârânı bil çok oldu cânâ” (8. Söz), لسانك تقتضيك ما عودته “Édersen eylik eyle bu cihânda / Kişi-zâde kul olur saña cânâ” (9. Söz), “Kişinin söylemek ister lisânı / Neye mu'tâd olursa anı cânâ” (21. Söz).

Arapça vecizelerin üç veya dört mısra hâlinde tercüme edilişi hususunda da iki örnek göstermekle yetinelim. Mütercim, “Cimrinin malını felâket veya vârisle müjdele!” manasındaki بحادثٍ او وارثٍ مال البخيل بحدادٍ او وارثٍ sözünü Türkçeye şöyle tercüme etmiştir:

“Bağilün mâline sen müjde eyle
Olur mâlün telef de aña cânâ
Ya ölürsün anı vârişler alur
Ya uğrar bir belâ de saña cânâ” (10. Söz).

“Çok muvafakat nifaka, çok muhalefet de şikaka (bozuşmaya) sebep olur.” Manasındaki كثرة الوفاق نفاق و كثرة الخلاف شقاق sözünü şair şöyle çevirmiştir:

“Bir âdemle ziyâde ihtilâtuñ
Nifâk oldu şoñunda dendi cânâ
Hilâfıñ hod ziyâde şoñı budur
Düzensizlik hemân bilindi cânâ” (68. Söz).

Görüldüğü gibi, anılan Arapça cümlelerin karşılığı dört mısra da verilmiştir.

Malum olduğu üzere, Arapça, Farsça bilen, İslami ilimleri tahsil ve talim eden edebî şahsiyetler, belli bir tarihten sonra eserlerinde Türkçe kelimeler yerine onların Arapça veya Farsça karşılıklarını kullanmayı daha çok tercih eder olmuşlardır. Bu bakımdan Hasan Rızâî'nin bazı kıtalarında kullandığı şu Türkçe kelimeler, dikkat çekici sayılabilir: Assı (54. söz), azmak (73. söz), değme (92. söz), dürüş- (22. söz, 55. söz), ense (64. söz), kamu (83. söz), kanda (Hâtime 1. beyit), katı (54. söz, 83. söz), özge (45. söz), sayrı (20. söz), sin (40. söz), tami (18. söz), yarlığa- (100. söz).

Eserin muhtevasına gelince, Hz. Ali'nin *Sad Kelime-i Alî* adıyla tanınan yüz güzel sözünde sağlam bilgi sahibi olma, gaflet uykusundan uyanma, değerini bilme, iyilik etme, kendini ve Rabbini bilme, tatlı dilli olma, cimrilikten kaçınma, belalar sırasında sabretme, ayrıca azgınlık, kibir, oburluk, kıskançlık vb. kötü huy yahut davranışlardan sakınma gibi daha ziyade ahlaka dair bazı tecrübe mahsulü fikirler, görüşler dile getirilmiş; okuyucuya doğrudan veya dolaylı yoldan birtakım telkin ve tavsiyelerde bulunulmuştur. Başka bir ifadeyle “Değerini bilen kişi helâk olmaz; Kişi dilinin altında gizlidir; İyilikle hürler köle edilir; Azgınlıkla murada erilmez; Kıskançlıkla rahat birlikte bulunmaz; Akıl tamam olduğunda söz eksilir; Şeref soy

sopla değil, fazilet ve edepdir” örneklerinde görüldüğü üzere, bu vecizelerde ahlak ve adap konuları hakkında muhataplara tafsilatlı ve teorik bilgi verme yönüne gidilmemiş; çoğu zaman birer cümle, ara sıra da iki cümle hâlinde, kısa fakat özlü dersler, öğütler verilmiştir.

Sad-Kelime-i Alî tercümesi belagat yönünden ele alınıp incelendiğinde, mütercim Hasan Rızâî'nin vecizeleri çevirirken zaman zaman tezat, mecaz, teşbih, istifham, telmih gibi edebî sanatları kullandığı görülür. Esasen “İnsanlar uykudadır, öldükleri zaman uyanırlar.”, “İyilikle hürler köle edilir.”, “Cimrinin malını felâket veya vârisle müjdele.”, “Esenlikten daha güzel elbise yoktur.”, “Aracı, dilek sahibinin kanadadır.”, “Cahilin nimeti çöplükte biten yeşillik gibidir.”, “Beklentisiz olmak hürlük, (insanlardan) beklenti içinde bulunmak köleliktir.” misali Arapça sözlerin bir kısmında da mecaz, teşbih, tariz, tezat gibi edebî sanatlardan faydalanılmış; tabii olarak bu durum tercümelere de aksetmiştir. Şairin eserinde tezat, mecaz, teşbih gibi sanatlar diğerlerine nazaran daha çok kullanılmakla birlikte istifham, telmih, tekrar, irsal-i mesel, iştikak vb. anlatımı güzelleştirmeye yarayan söz hünelerinden de nadir de olsa faydalandığı görülür.

Sonuç

Hem mektep ve medreselerde öğretilen zahirî ilimleri, hem de irfan sahibi kişilerin rehberliği sayesinde erişilebilen batını ilimleri tahsil ettiği için “zü'l-cenaheyn” (iki kanatlı) denebilecek bir edebî şahsiyet olan Aksaraylı Hasan Rızâî, Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde kadılık vazifesinde bulunurken, bir hayli manzum ve mensur eser de telif etmiştir. 17. asır, hatta Müstakimzâde Süleyman Efendi'nin Arapça *Mecelletü'n-nisâb...*'ındaki kısa biyografi ile Hanifzâde Tâhir'nin *Âsâr-ı Nev* adlı *Keşfü'z-zunûn...* zeylindeki bir kitap tanıtımı istisna edilirse, 18 ve 19. asır biyografik, bibliyografik kaynaklarında adına ve hayat hikâyesine rastlanmayan bu verimli âlim, mutasavvıf, şair ve yazar hakkında daha çok kendi eserlerinden bilgi edinilmektedir.

Onun edebî çalışmalarından bir kısmının konusunu, *Sad-Kelime-i Alî, Kasîdetü'l-bürde, Gülistân* gibi kendisinden önce defalarca tercüme ve şerh edilmiş Arapça yahut Farsça eserler teşkil eder. Seleflerinin izinden giden şair, H 1054 / M 1644 yılında, Hz. Ali'ye ait meşhur yüz sözden doksan beşini birer kıtaya Türkçeye çevirmiştir. Rızâî'nin tercümesi, vezin ve kafiye gibi şekli yönlerden, ayrıca maksadı doğru düzgün ve güzel anlatış bakımından ustaca denemeyecek durumda olup yer yer bazı kusur ve pürüzler taşımaktadır. Bununla birlikte şair, ahlak ve adap konularına dair çeşitli bilgece görüş ve tavsiyeleri ihtiva eden bir Arapça vecizeler mecmuasını Türkçeye tercüme ederek okuyuculara tatlı dilli olma, iyilik etme, belalar sırasında sabırlı davranış, haddini bilip aşmama, işlerini gerektiğinde ehliyle istişare, takva, lüzumundan fazla konuşmama gibi bazı insani ve İslami faziletleri telkin etmeye; ayrıca onları azgınlık, kibir, kıskançlık, cimrilik, oburluk vb. kötü huy yahut davranışlardan sakındırmaya çalışmıştır. Denebilir ki, Seyyid Hasan Rızâî, Hz. Ali gibi İslam tarih ve kültüründe mühim yer tutan bir şahsiyete ait bazı güzel sözleri çevirmekle hemen her asırda Müslümanlar, hatta ahlaki faziletlere uygun yaşayışı mühim kabul eden bütün insanlar için kıymetini muhafaza edebilecek bir çalışma yapmıştır.

Metnin Teşkili:

Vecizeler yeni harflere aktarılırken tarafımızdan sıraya konmuş; böylece yazmadaki öne alma ve sonraya bırakmalar giderilmiştir. Bu sebeple Arapça sözlerin yerleri ve tercümelerinde değişiklik ortaya çıktığı için yaprak numaraları verilememiştir. Arapça cümlelerden sonra onların Türkçe karşılıkları köşeli parantez içinde metne eklenmiş; bunun ardından Hasan Rızâî'nin manzum tercümeleleri çeviri yazı sistemiyle yeni harflere aktarılmıştır. Kelimelerin yazılışında nüshadaki imlaya bağlı kalınmış; ancak zihaf bulunan yerde hece kısa kaydedilmiştir. Son olarak bu kıtaların günümüz Türkçesiyle nesre çevirisi, yine köşeli parantez içinde ilave edilmiştir.

Sad-Kelime-i Alî

Manzum

“Sad-Kelime-i Alî Tercemesi”

Nâzımı Ulemâ-yı kuzât ve şuarâdan Aksaraylı (Konya) Hacı Efendizâde Seyyid Hasan Rızâî, Sene 1054.

١ النَّاسُ بِزَمَانِهِمْ أَشْبَهَ مِنْهُمْ بِأَبَائِهِمْ

[1. İnsanlar, babalarınınkinden daha ziyade kendi zamanlarına benzerler.]

٢ لَوْ كُشِفَ الْغَطَاءُ مَا زِدَدْتَ يَقِينًا

[2. Eger perde açılrsa, şüphesiz imanım artmaz.]

٣ النَّاسُ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا

[3. İnsanlar uykudadır; öldükleri zaman uyanırlar.]

٤ مَا هَلَكَ امْرَأٌ عَرَفَ قَدْرَهُ

[4. Kendi değerini bilen kişi helâk olmaz.]

٥ قِيَمَةُ كُلِّ امْرَأٍ مَا يَحْسِنُهُ

[5. Kişinin değeri, iyiliği kadardır.]

Kişinüñ kıymeti ihsânıdur bil

Bağîl olana âdem deme cānā

Neye kıadir iseñ sen eyle ihsān

Yalnız başına gel yeme cānā

[Ey can (gibi sevgili dost), bil ki, insanın değeri iyiliğidir. Cimri olana insan deme!...

Neye gücün yetiyorsa, onu bağışla; ikram et; gel, yalnız başına yeme!]

٦ مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ

[6. Kendini bilen, Rabbini bilir.]

٧ الْمَرْءُ مَخْبُوءٌ تَحْتَ لِسَانِهِ

[7. Kişi, dilinin altında gizlidir.]

Dili altında gizli oldu âdem

Bilinmez ‘âlim ol cāhil mi cānā

Kelâmından bilinür merd-i kāmîl

Muḥaşşal fāzıl ehl-i dil mi cānā

[İnsan dilinin altında gizlidir. Onun bilgili mi, bilgisiz mi olduğu bilinmez ey dost! Ancak olgun kişi, sözünden bilinir. Kısacası, faziletli ve gönül sahibi mi (olduğu, konuştuğunda ortaya çıkar) ey dost!].

٨ مَنْ عَذِبَ لِسَانَهُ كَثُرَ إِخْوَانُهُ

[8. Dili tatlı olanın dostu çok olur.]

Şunuñ kim ‘âlem içre dili tatlı

Anuñ yārānı bil çok oldu cānā

Ri‘āyet edegör bay ü faķire

Ne eksilür dilünnden n’oldı cānā

[Ey can (gibi sevgili dost), bil ki, dünyada dili tatlı olanın dostu çok olur. Zengin ve fakire saygı göster. (Böyle yaptığında) senin dilinden ne eksilir, ne olur ki?!]

٩ بِالْبِرِّ يَسْتَعْبَدُ الْحُرُّ

[9. İyilikle hür kişi, kul köle edilir.]

Edersen eylik eyle bu cihānda

Kişi-zāde kul olur saña cānā

Ḳuluñ olsa kaçır bed-nefslik etme

Ri'āyet eyle indi aña cānā
 [Ey can, bu dünyada edersen, iyilik et! (İyilik edersen,) doğuştan hür olan, sana kul-köle olur (bağlanır). Şirretlik etme! (Eğer kötülük ve huysuzluk edersen,) kölen olan kimse bile senden kaçır. Öyleyse şimdi onu gözet!...]

۱۰ بشر مال البخيل بحادثٍ او وارثٍ

[10. Cimrinin malını felâket veya vârisle müjdele!]

Baḥîlünj mālîne sen müjde eyle

Olur mālünj telef dē aña cānā

Ya ölürsin anı vârişler alır

Ya uğrar bir belâ dē saña cānā

[Ey can (gibi değerli dost), sen cimriyi, “Malın mahvolur...” diye müjdele! Ona, “Ya ölürsün; onu vârislerin alır veya sana bir belâ rast gelir” de!]

۱۱ لا تنظر الى من قال وانظر الى ما قال

[11. Söyleyene bakma; söylenen söze bak!]

Naẓar étme şaḳın sen söyleyene

Sözünde var mı ma'nā diñle cānā

Kişi genc-i hünerdür sözi miftāḥ

Ḥaḳîḳat budurur yeg aña cānā

[Ey can (gibi değerli dost)! Sakın sen söyleyene bakma; onu dinle; sözünde mana var mı (anla!) İnsan bir hüner hazinesi, sözü ise onun anahtarıdır. Gerçek budur ey değerli dost, onu iyi anla!]

۱۲ لجزع عند البلاء تمام المحنة

[12. Belâ sırasında sabırsızlıkla sızlanmak, zahmeti arttırır.]

Belâ vaḳtinde feryād ü fiğānı

Şaḳın eyleme sen şabr eyle cānā

Şabırsızlık tamâmen miḥnet oldu

Daḫi artık şükürler eyle cānā

[Ey can (gibi değerli dost), sakın belâ zamanında acıyla bağırıp çağırma; sabret! Çünkü sabırsızlık tamamen zahmet, meşakattir. (Allah'ın nimetlerine) daha fazla şükürler et!]

۱۳ لا ظفر مع البغى

[13. Azgınlıkla zafer olmaz.]

Zafer yok bir dem 'iştân ile şāha

Ḥudā'ya 'āşî olan n'ola cānā

İtâ'at edegör dâ'im itâ'at

Mu'inünj Ḥazret-i Ḥaḳ ola cānā

[Ey can (gibi değerli dost), sultana isyanla (hiç) bir zaman zafer olmaz. (Başarı elde edilmez). Allah'a isyan edenden ne çıkar?! İtaat etmeye bak itaat ki, Cenab-ı Hak yardımcın olsun.]

۱۴ لا ثناء مع الكبر

[14. Kibirle övgü bir arada bulunmaz.]

Alamaz kibr ile kimse du'âyı

Tevāzu' ehli ol 'âlemde cānā

Ki aslın ḳaṭre-i mādur oldu ma'lüm³¹

Olur ḥākî ṭab'-ı 'âdem de cānā

[Ey can (gibi değerli dost), dünyada tevazu sahibi ol! Kimse kibirle duayı (övgüyü) alamaz. Bilinmiş olduğu gibi, aslın bir su damlasıdır. İnsanın yaratılışı da topraktan...]

³¹ Bu mısradaki vezin aksıyor. “...mādur...” kelimesindeki bildirme eki (-dur) giderilirse veya “oldı” yerine “bu” kelimesi kullanılırsa, aksama ortadan kalkar.

١٥ لا بَرَّ مع شَجِّ

[15. Cimrilikle iyilik bir arada olmaz.]

Buğul ile cihânda eylik olmaz

Ço buğli 'âdet ét eyliği cānā

Bağil olan dênür girmez cināna

Seğâdur her şafānuğ yègi cānā

[Ey can (gibi değerli dost), dünyada cimrilikle iyilik birlikte olmaz. Cimriliği bırak; iyiliği âdet et! "Cimri olan cennetlere girmez"³² denir. Her zevkin ve safanın üstünü, cömertliktir ey dost!]

١٦ لا صَحَّةَ مع النَّهْمِ

[16. Oburlukla sağlık bir arada olmaz.]

Ṭa'āma hırş édende şihhat olmaz

Ḥarîş olma şağın sen daği cānā

Olur maḥrûm ḥarîş olan her işde

Elüj çek kes ṭama' ey ahi cānā

[Yemeğe aşırı istekli olanda sağlık olmaz. Ey can (gibi değerli dost), sakın sen de (yemeğe) düşkün olma! Hırslı olan kimse her işte mahrum olur. Elini çek; tamahtan uzak dur ey cömert dost!]

١٧ لا شرف مع سوء الادب

[17. Kötü ahlakla şeref bir arada olmaz.]

Edebsizlik ile olmaz şeref hiç

Müşerref yine edeb ehli cānā

Dênildi çün ḥayâ imāndan oldı

Ḥazerle ol gözet maḥalli cānā

[Ey can (gibi sevgili dost), edepsizlikle şeref hiç birlikte bulunmaz. Şereflenmiş olan, yine edep, hayâ sahibidir. Mademki (bir hadiste) "Hayâ imandandır"³³ denildi, o hâlde sen de (kötü huylardan) sakın; (her işe ait) yeri gözet!]

١٨ لا اجتناب من محرّم مع الحرص

[18. Hırs ve tamahkârlıkla haramdan sakınılamaz.]

Kaçılmaz hırş ile aşlā ḥarāmdan

Bu hırş ehli ḥarāmî oldı cānā

Ḥarîş olma ḳanā'at eyle kārı

Ḥarāmî menzili ṭam' oldı cānā³⁴

[Ey can (gibi değerli dost), açgözlülükle haramdan asla kaçılmaz. Bu hırs sahipleri harami oldu... Aşırı istekli olma; işini kanaat et! Haraminin yeri cehennemdir ey dost!]

١٩ لا راحة مع الحسد

[19. Kıskançlıkla huzur birlikte olmaz.]

Ḥased ehli ile hiç rāḥat olmaz

Ḥasūd olma şafālar eyle cānā

Kişiye ni'meti vèren Ḥudā'dur

Vère saña du'ālar eyle cānā

[Ey can (gibi değerli dost), kıskanç kimselerle hiç rahat olmaz. Çok kıskanç olma, rahat et. Kişiye nimeti veren, Allah'tır. Dualar et ki sana da versin...]

³² "Cimri, ibadet edici de olsa Cennete girmez." manasında bir cümle, hadis diye rivayet edilmişse de hadis âlimleri onun asılsız olduğunu ifade ederler. (İsmâil b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs 'amme'stehere mine'l-ehâdis 'alâ elsineti'n-nâs*, Beyrut, 1418 / 1997, C. 1, s. 332, nr. 885). Bununla birlikte müminleri cimrilikten sakındıran ve onlara cömertliği telkin eden sahih hadislerin bulunduğu da bir gerçektir.

³³ *Buhârî*, "İman" 16, 3; "Edeb" 77.

³⁴ Mütercim, "tamu" kelimesini, ikinci mısradaki "harāmî" ile kafiye yapabilmek için tamı'ya çevirmiş; fakat bu defa kullandığı aruz kalıbına uydurabilmek için de onun son harfini gidermek zorunda kalmıştır.

٢٠ لا مرض اضنى من قلة العقل

[20. Akıl kıtlığından daha şifasız bir hastalık olmaz.]

Maraż yokdur za'îf êdici ekşer

'Aqıl eksikliğinden ğayrı cānā

Fücūr u şekk ile veren nifākı

Budur bunun gibi yok şayrı cānā

[Ey can (gibi değerli dost), çok kere akıl noksanlığından başka zayıf düşürücü hastalık yoktur. Azgınlık ve şüphe ile münafıklığı veren budur. Bunun gibi hasta yoktur...]

٢١ لسانك تقتضيك ما عودته

[21. Dilini neye alıştıırırsan, seni ona zorlar.]

Kişinüñ söylemek ister lisānı

Neye mu'tād olursa anı cānā

Eyü söze eyü kāra heves êt

Veresin zıkr-i Hâk'la cānı cānā

[Ey can (gibi değerli dost), insanın dili neyi âdet etmişse, onu söylemek ister. İyi söz söylemeye, iyi iş yapmaya heves et ki, canı Cenab-ı Hakk'ı anmayla veresin...]

٢٢ المرء عدو ما جهله

[22. Kişi, bilmediği şeyin düşmanıdır.]

Kişi bilmediğinin düşmenidür

Ki bilmez kendi taqşîrini cānā

Ŗuşūr êtme dürüş 'ilme kemāle

Kemāl ehli bulur yerini cānā

[Ey can (gibi değerli dost), insan bilmediğinin düşmanıdır; kendi kusurunu da bilmez. Sen kusur etme; ilim ve olgunluğa çalış! Olgunluk sahipleri yerini bulur...]

٢٣ رحم الله امرء عرف قدره و لم يتعد طوره

[23. Allah'ın rahmeti kendi değer ve derecesini bilip de haddini aşmayanın üzerine olsun!]

Êde rahmet dem-â-dem Hâzret-i Hâk

Şu kimseye ki qādrin bildi cānā

Tecāvüz êtmedi kendi yolundan

Ťarîq-ı müstaqîme geldi cānā

[Ey can (gibi sevgili dost), Cenab-ı Hak her zaman değerini bilen, kendi yolundan aşmayan ve doğru yola gelen kimseye rahmet etsin!]

٢٤ لا محبة مع مرء

[24. Tartışma ile sevgi bir arada olmaz.]

Muḥālefet ile olmaz muḥabbet

Muvāfıq olagör aḥbāba cānā

Muvāfıq ise ol şer'-i Resüle

Sözinden çıkma uy aşḥāba cānā

[Ey can (gibi değerli dost), muhalefetle muhabbet olmaz. Dostlarına uygun (davranışlı) ol! Eğer o Hz. Peygamber'in (tebliğ ettiği İslam) dinine uygunsa, sözünden çıkma; dostlara uy!]

٢٥ لا سؤدد مع انتقام

[25. İntikamla efendilik birlikte bulunmaz.]

Hiç olmaz intikām ile ululuk

Şaḥın sen müntakimce olma cānā

Saḥa cevır êdene sen eylik eyle

Dem-i fırsat dēyü kîn alma cānā

[Ey can (gibi değerli dost), intikamla büyüklük hiç birlikte bulunmaz. Sakın sen intikam alan kimse gibi olma! Sana eziyet edene sen iyilik et; "fırsat zamanı" diye kin gütme!...]

٢٦ لا زيارة مع الزعارة

[26. Kötü huylulukla ziyaret olmaz.]

Yaramaz hüy ile yoğdur ziyâret

Varup yârânuñı incitme cānā

Güler yüz ile var dosta varırsañ

Şağın ekşi yüz ile gitme cānā

[Kötü huyla ziyaret olmaz. Ey can (gibi değerli dost), gidip dostlarını incitme! Dostuna gidersen, güler yüzle git; sakın ekşi yüzle gitme!...]

٢٧ لا صواب مع ترك المشورة

[27. Danışmayı terk ederek doğru bulunmaz.]

Şavāb olmaz ki terk-i meşveretle

Müşāvere ki sünnet oldu cānā

Umūruñda danış ‘âlimle pîre

İşābet gerçi minnet oldu cānā

[Ey can (gibi değerli dost), danışmayı terk etmekle doğru bulunmaz. Danışmak sünnettir; işlerinde âlimle yaşlı olana danış! (O danışma sonucunda) isabet etmek şükür (vesilesi) olur.]

٢٨ لا مروءة لكذوب

[28. Yalancının mürüvveti (mertliği, insanlığı) olmaz.]

Yalancı kişide olmaz mürüvvet

Hemān söz toğrı gerek toğrı cānā

Şehā ehli olur hem toğrı sözli

Degül ümmet o sözi egri cānā

[Yalancı kimsede insanlık, mertlik, cömertlik olmaz. Ey can (gibi değerli dost), sözün daima doğru olması lâzım, doğru! Cömert kişi doğru sözlü de olur. O sözü eğri olan (yalancı), ümmet değildir!]

٢٩ لا وفاء للملوك³⁵

[29. Hükümdarlarda vefa olmaz.]

Vefā olmaz cihānuñ beglerinde

Şağın güldigine inanma cānā

Eser yele aqar şuya tayanma

Gözedir fırsatı aldanma cānā

[Dünyanın beylerinde (idarecilerinde) vefa olmaz. Ey can (gibi değerli dost), sakın (onların yüze) gülmesine inanma! Esen yele, akarsuya dayanma! Onlar fırsat gözetir; aldanma!...]

٣٠ لا كرم اعز من التقى

[30. Takvadan daha aziz bir soyluluk ve ululuk yoktur.]

Ululuk yolıdır zühd ile taqvä

‘Aziz olmağ dilerseñ ele cānā

Zühüdden hiç e‘azz yoğdur kerem bil

İşüñ zühd eyle taqvä eyle cānā

[Ey can (gibi değerli dost), insanlar arasında aziz olmak istersen (bil ki), zühd ve takva büyüklük yoludur. Zühdden daha büyük bir ululuk olmadığını bil! İşini zühd eyle; takva eyle!...]

٣١ لا شرف اعلى من الاسلام

[31. İslam’dan daha yüce bir şeref yoktur.]

Şeref yoğdur ki bir İslāmdan a‘lā

Müyesser etti Mevlā anı cānā

³⁵ Vecizenin bu son kelimesi, yazmada sehven “melûl” şeklinde yazılmıştır. Tercümesine bakarak onu “mülûk” şeklinde düzelttik.

Bi-ḥamdi'llâh şükür yüz biñ Ḥudâ'ya
 Ala İslâmla bu cānı cānā
 [Müslümanlıktan daha yüce bir şeref yoktur. Ey can (gibi değerli dost), Allah onu (bize) nasib etti. Elhamdü lillâh, Allah'a yüz bin şükür! (Dilerim ki), bu canı Müslüman olarak alsın...]

۳۲ لا معقل احصن من الورع

[32. Vera (takva)dan daha sağlam bir sığınak yoktur.]

Vera'dan özge bir yer yok sığınam
 Şığınacak vera'dur yine cānā
 Ḥarāmdan ihtirāz eyle ki dā'im
 Zāfer bulmaya şeytān gine cānā

[Veradan, takvadan başka bir yer yok ki sığınayım. Ey can, sığınacak yer yine veradır, takvadır. Haramdan her zaman sakın ki, şeytan yine (azdırma ve saptırma konusunda) başarılı olmasın...]

۳۳ لا شفيع انجح من التوبة

[33. Tevbeden daha kurtarıcı bir şefaathçi olmaz.]

Şefi' yok kurtarıcı nefsimizi
 Var ise kurtaran bil tevbe cānā
 Meger êde Resûlimüz şefâ'at
 Muḥaşşal êdegör sen evbe cānā

[Nefsimizi kurtarıcı şefaathçi yoktur. Ey can (gibi değerli dost), olsa olsa kurtaran, bil ki, tevbedir. Eğer Peygamberimiz şefaath ederse (o zaman kurtuluşa ereriz). Ey can (gibi değerli dost), sözün özü: Sen Allah'a bağlanmaya bak!...]

۳۴ لا لباس اجمل من السلامة

[34. Sağlık ve selâmetten daha güzel elbise olmaz.]

Selâmetden güzel olmaz libās hiç
 Selâmet vère Mevlā bize cānā
 Êde kalb-i selîmi Ḥaḫ müyesser
 Ḥarāmlardan dürüş perhîze cānā

[Sağlık ve esenlikten daha güzel giyecek olmaz hiç. Ey can (gibi değerli dost), Allah bize selâmet versin! Cenab-ı Hak "selim kalp"³⁶ nasib etsin! (Bunun için) haramlardan kaçınmaya çalış!]

۳۵ لا داء اعيبى من الجهل

[35. Cehaletten daha dermansız dert yoktur.]

Cehilden özge derd yokdur kişiye
 Yorup 'âciz eden cehl oldı cānā
 Maraždur bu ki hiç zaḫmı belüsüz
 Olan cāhil ki murdār öldi cānā

[İnsan için cehaletten daha başka dert yoktur. (Tedavi konusunda kişiyi) yorup âciz bırakan cahillik olmuştur. Yarası hiç belli olmayan bir hastalıktır bu!... Cahil olan, pis ölmüştür.]

۳۶ اعادة الاعتذار تذكير للذنب

[36. Özü tekrar etmek, yaptığı günahı akla getirmektir.]

Kişi 'özünü tekrār eylemek yād
 Ki eski cürmin aḫmak yine cānā
 Ḥudâyā 'abd-i 'aşıyem kerem êt

³⁶ Buradaki "kalb-i selîm" tamlamasıyla anılan terkinin geçtiği şu mealdeki ayete işaret edildiği söylenebilir: "Mal ve evlâdın fayda vermediği o günde, ancak Allah'a temiz ve salim bir kalple gelen müstesna..." (Kur'an, Şuarâ Suresi, 26 / 88-89).

‘Azâb étme ‘afiv kııl gine cānā

[Ey can (gibi değerli dost), insanın özrünü tekrar etmesi, eski suçunu hatırlatmak ve anmaktır. Yâ Rabbi, ben günahkâr bir kulum... Bana ihsanda bulun; azab etme; yine affet ey Sevgili (Rabbim)!]

٣٧ النَّصْحَ عَلَى الْمَلَاءِ تَقْرِيعَ

[37. Kalabalık arasında öğüt vermek, azarlamak (rezil etmek) demektir.]

Naşihat halk içinde başa kaçmak

Édersen pendî ét tenhâda cānā

Ḥudâ’nuḡ adı Settârü’l-‘uyûbdur

Utandırma anı ortada cānā

[İnsanlar arasında (birine) öğüt vermek, başa kakmaktır. Ey can (gibi değerli dost, bir kimseye), nasihat edersen, tenhada et! Allah’ın bir adı da Settâr’dır (günahları, kusurları çok örtücü, bağışlayıcı). Onu kalabalık içinde utandırma!...]

٣٨ إِذَا تَمَّ الْعَقْلُ نَقَصَ الْكَلَامَ

[38. Akıl tamam olduğu zaman, söz azalır.]

Kelâmı az olur ‘âkııl kişinüḡ

Maḥalsiz söylemez ol sözi cānā

Sözi çok olanuḡ çokdur ḥaṭâsı

Gêçer biḥûde anuḡ rûzı cānā

[Akıllı insanın sözü az olur. Ey can (gibi değerli dost), o, sözü yersiz söylemez. Sözü çok olanın yanlışı da çoktur. Onun günü (böyle gereksiz konuşmalarla) boş yere geçer.]

٣٩ الشَّفِيعَ جَنَاحَ الطَّالِبِ

[39. Aracılık yapan, dilek sahibinin kolu-kanadıdır.]

Şefî ‘ṭâliblerüḡ oldı ḡanadı

Éder pervâz anuḡla yüce cānā

Hümâ gibi hümâyün-ṭâli‘ olsaḡ

Ḳanadsız rif‘at ol müşkilce cānā

[Aracı, isteklilerin kolu- kanadı olur. Ey can (gibi değerli dost, insan) onunla yükseğe uçar. Hüma kuşu gibi kutlu bir şansa sahip olsan bile kanatsız yükseliş, işte o hayli zordur...]

٤٠ نِفَاقَ الْمَرْءِ ذَلَّهُ

[40. Kişinin nifakı, horluğudur.]

Nifâkıdur kişinüḡ zilleti bil

Nifâḡ étme ‘azîz ol sen de cānā

İki ‘âlemde mezmûmdur münâfıḡ

Cihânda ḡor mu‘azzeb sinde cānā

[Bil ki, kişinin horluḡu, münafıklıḡıdır. Ey can (gibi değerli dost), bozgunculuk etme; sen de değerli ve itibarlı ol! Münafık, iki âlemde de yerilmiş, kötülenmiştir: Bu dünyada hordur; kabirde ise azap içinde...]

٤١ نِعْمَةَ الْجَاهِلِ كَرِزْضَةَ فِي مَزْبَلَةٍ

[41. Cahilin nimeti, çöplük içindeki yeşillige benzer.]

Cihânda cāhilüḡ ni‘meti beḡzer

Şu bâḡa mezbele içinde cānā

Ne ḡazḡ alır giren olur mülevveş

Yiyen ḡod eylemez ḡazm anı cānā

[Ey can (gibi değerli dost), dünyada cahilin nimeti, süprüntü içindeki yeşillige benzer. (Oraya) giren ne zevk alır? (Zevk almaz,) kirlenir; onu(n mahsulünü) yiyen de hazmetmez...]

٤٢ الْجَزَعُ اتَّعَبَ مِنَ الصَّبْرِ

[42. Sabırsızlıkla sızlanmak, sabırlı olmaktan daha yorucudur.]

Ceza' etmek şabırdan daği müşkil
 Muşibet erse efğân etme cānā
 Taḥammül kıl Ḥudā vere mükāfāt
 'Adūyı şād ü ḥandān etme cānā

[Sabırsızlıkla sızlanmak, sabırdan daha zordur. Ey can (gibi değerli dost), sana bir musibet dokunsa, feryat ve figanlar etme; tahammül et ki Allah mükâfat versin. (Bela sırasında feryad ederek) düşmanımı sevindirme ve güldürme!...]

٤٣ المسؤل حرّ حتى يعد

[43. Kendisinden istekte bulunulan kimse, vaad edinceye kadar hürdür.]

Murāduñ istedigün kişi ḥürdür
 Édince maṭlebi ol va'de cānā
 Ḥilāf eyler ise ger va'desine
 Deme ādem ne şek kul ṭağda cānā

[Ey can, istediğini talep ettiğin kişi, o isteği vaad edinceye kadar hürdür. Eğer verdiği söze zıt davranırsa, sen ona adam deme! Şüphesiz o dağda (yabani) bir köle gibidir.]

٤٤ اكبر الاعداء اخفاهم مكيدة

[44. Düşmanların en büyüğü, hilesi gizli olan (düşmanlığını saklayan)dır.]

'Adūnuñ pek büyügi 'ālem içre
 Odur ḥīlesi gizli ola cānā
 Éde zāhirde senün ile dostluk
 Derūnında [da] ḥīle ola cānā

[Ey can (gibi değerli dost), dünyada düşmanın pek büyüğü, hilesi gizli; görünüşte seninle dostluk eden, fakat içinde dubara olandır.]

٤٥ من طلب مالا يعنيه فاته ما يعنيه

[45. Mühim olmayan işleri isteyen, mühim olanları kaybeder.]

Kişi nefesine nef'i olmayanı
 Ṭaleb eyler ise yoğ yere cānā
 Geçer nef' edecegi daği şeyler
 Kalur bir özge ol tedbire cānā

[Ey can (gibi değerli dost), insan kendisine faydası olmayanı yok yere isterse, faydalanacağı başka şeyler geçer. O (faydalı şeyler) başka bir tedbire kalır...]

٤٦ السّامع للغيبة احد المغتابين

[46. Gıybeti dinleyen, gıybet edenlerin biridir.]

Yine gıybet edenün ol biridür
 İşidüp diñler ise anı cānā
 İşitme diñleme hīç gıybet etme
 Şağın nār-ı caḥīmden cānı cānā

[Ey can (gibi değerli dost, bir kimse), gıybeti işitip dinlerse, o yine gıybet edenin biridir. Hiç gıybet etme, işitme, dinleme! Canını cehennem ateşinden sakın!...]

٤٧ الذّل مع الطّمع

[47. Horluk ve alçalış, aç gözlülükle beraberdir.]

Ṭama'la biledür zillet cihānda
 Ṭama' etme zelil gel olma cānā
 Kanā'atle 'aziz-i 'ālem ol sen
 Bu pendümden benüm ayrılma cānā

[Ey can (gibi değerli dost), dünyada horluk açgözlülükle birlikte dir. Gel, tamah etme; alçak olma! Sen kanaatle âlemin azizi ol; benim bu öğüdüm den ayrılma!...]

٤٨ الرَّاحَةُ مَعَ الْيَأْسِ

[48. Rahatlık, ümidi / beklentisi olmamaktır.]

Biledür ye's ile 'âlemde râhat
Şu nefis me'yūs o râhat oldı cānā
Cihān fānī beḳā ümmidin etme
Ġarāz Ḥaḳḳ'a 'ibādet oldı cānā

[Dünyada rahat, beklentisiz olmakla birlikte. Ey can (gibi değerli dost, insanların elindeki şeylerden) ümidini kesmiş kişi, rahat olur. Dünya fânidir; ondan kalıcılık umma! (Buraya gönderilmekten) maksat, Allah'a ibadet olmuştur.³⁷]

٤٩ الْحَرَمَانُ مَعَ الْحَرَصِ

[49. Mahrumiyet, hırsla beraberdir.]

Olupdur hırşla çün yine hırmān
Ḥarīş olma ve maḥrūm olma cānā
Muḳadderse olur hırş ne ḥācet
Şaḳın hırş ile mezmūm olma cānā

[Mademki hırsla hırmān (mahrumiyet) birlikte³⁸; ey can (gibi değerli dost), öyleyse hırslı olma ve mahrum olma! (İstediğin şey) Allah tarafından takdir edilmişse, hırsla ne gerek var? Sakın hırsla yerilmiş olma!]

٥٠ مَن كَثُرَ مَزَاحُهُ لَمْ يَخُلْ مِنْ حَقْدٍ أَوْ اسْتِخْفَافٍ بِهِ

[50. Çok şaka yapan kimseye karşı ya kin beslenir veya o kişi hafife alınır.]

Şunuḳ kim ola her sözünde vāfir
Laṭīfesi ki olmaz ḥālī cānā
Değer ḥāṭıra eylerler aḳa kīn
Ya derler maşhara ya deli cānā

[Ey can (gibi değerli dost), her sözünde şakası çok olan kimse, (iki şeyden) boş kalmaz: Ya kalp kırdığından dolayı ona kin güder veya “deli” yahut “maskara” derler...]

٥١ عَبْدُ الشَّهْوَةِ اذَلَّ مِنَ الرَّقِّ عَبْدٌ

[51. Şehvetin kölesi olan kimse, parayla satın alınmış köleden daha aşağıdır.]

Zelildür ḡāyet ile nefis ḳulı
Ḥaḳīḳat ḳuldan aḳla imdi cānā
Ḳul olma nefsüne terk-i hevā et
Var iken elde fırsat şimdi cānā

[Ey can (gibi değerli dost), şimdi şunu anla ki, nefsin kölesi olan, hakiki köleden son derece alçaktır. Nefsine kul olma; şimdi elde fırsat varken, (onun gayr-ı meşru ve kötü) isteğini bırak!...]

٥٢ كَفَى بِالظَّالِمِ شَفِيعاً لِّلْمَذْنِبِ

[52. Suçlu olana şefaati olmak için zafer yeter.]

Yeter düşmene ḡālib olmaḳ için
Günehkāra şefā'at aḳla cānā
Sa'ādetdür giriftāruḳ ḥalāşı
Elüḳ ḥayırda olsun diḳle cānā

[Ey can (gibi değerli dost), şunu anla ki, düşmana galib olmak için suçluya şefaati yeter. Düşkünün kurtuluşu saadettir. (Tavsiyemi) dinle: Elin hayırda olsun...]

³⁷ Burada “Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.” (*Kur'an*, Zariyat, 51 / 56) mealindeki ayete işaret edildiği söylenebilir.

³⁸ “Hırs” kelimesini teşkil eden harflerin toplamı, ebced hesabına göre 298, hırmān'ın yekūnu ise 299'dur. Ebcedde hırs'ı hırmān takip ettiği gibi, hayatta da hırsın sonu hırmān, yani mahrumiyettir.

٥٣ الحاسد مغتاطٌ على من لا ذنب له

[53. Kıskanç kimse, günah işlemeyen kişiye karşı öfkelenir.]

Ḥased ehli éder ḥışm u ğazab hem

Günāhı olmayan merdüme cānā

İhānet eyler ol cān [ü] gönülden

Şuḡa kâdir zer ile sîme³⁹ cānā

[Ey can (gibi değerli dost), kıskanç olan, günahı olmayan adama kızır, öfkelenir; Altın ve gümüşe gücü yetene (varlıklı kimseye) can ü gönülden ihanet eder.]

٥٤ ربّ ساع فيما يضرّه

[54. Zararına çalışanlar çoktur...]

Ḳatı çok zararına sa'y edici

'Acebdür ḥāl-i 'ālem şimdi cānā

Ne aşşısın bilür ol ne ziyānın

Urur kend' ayağına bendi cānā

[Ey can gibi değerli dost, şimdi dünyanın hâli tuhaftır: Zararına çalışanlar gayet çoktur!... O, ne faydasını bilir, ne de zararını... Kendi ayağına prangayı takar.]

٥٥ لا تتكل على المنى فاتها بضايح التوكى

[55. Arzu ve temenniye güvenme! Çünkü o, ahmakların sermayesidir.]

Şaḳın bahşişe⁴⁰ étme i'timādı

Ḥamāḳate odur ser-māye cānā

Cihān içinde bir kâra dürüş kim

Tevekkül ét yüce Mevlâ'ya cānā

[Ey can (gibi değerli dost), sakın bahşişe (isteklere) güvenme... Ahmaklığın sermayesi odur. Dünya içinde bir işe çalış ve yüce Mevlâ'ya tevekkül et!]

٥٦ اليأس حزّ و الرجاء رقّ

[56. Ümitsizlik hürlük, ümit beslemek köleliktir.]

Ye'is bil kişi-zāde ḳul recādur

Recā étme daḥı ḳul olma cānā

Ḥudā'dan ét recā hem aḡa ḳul ol

Vérir maḫlûbı ğāfil olma cānā

[Bil ki ümitsizlik doğuştan hür(lük), ummak ise köle(lik)dir. Ey can (gibi değerli dost, insanlardan bir şey), umma ve (onlara) kul-köle olma! (İstediklerini) Allah'tan ümit et ve Ona kul ol! Ey can (gibi değerli dost), Cenab-ı Hak istediğin şeyi verir. Gafil olma!]

٥٧ ظنّ العاقل كهانةً

[57. Akıllının zannı, kehanettir.]

Bilür zanniyle 'ākıl her umūrı

Buyurur (?) ḥālī ol remmāl cānā

Olacaḳ şey'e 'aḳl eyler şehādet

Muḥāl-i 'aḳlı ét ihmāl cānā

[Akıllı kişi her işi zannıyla bilir. Ey can (gibi değerli dost), o, remilci (kum falcısı) gibi hâli bilir. Akıl, olacak şeye (birtakım delil ve işaretlerle) tanıklık eder. Aklın olmayacak saydığı şeyi ihmal et!]

٥٨ من نظر اعتبر

[58. (Basiretle) bakan kimse, ibret alır.]

³⁹ Bu kelime, *سمه* şeklinde yazılmıştır. Gümüş manasındaki Farsça *sîm*'in sinden sonra *yâ* (y) ile yazıldığı bilinmektedir. Mısradaki geçen *zer*'i göz önünde tutarak ve *yâ* harfinin müstensihçe unutulmuş olabileceğini düşünerek bu kelimeyi "*sîme*" şeklinde okuduk.

⁴⁰ Bu kelime, müstensih tarafından sehven "*bahşişe*" şeklinde yazılmıştır.

Nazar edenler elbette bu keвне
Görür 'ibret göziyle Hakkı cānā
Bu maḥlūqāt-ı 'ālemdür delili
Bilür hakkı dēmez nā-hakkı cānā

[Ey can (gibi değerli dost), elbette bu varlık âlemine (dikkatle) bakanlar, Hakk'ı bilir; doğruyu ibret gözüyle görür. Onun delili, bu âlemdeki yaratılmış olan şeylerdir. (İbretle bakan) Cenab-ı Hakk'ı (veya gerçeği) bilir; doğru olmayanı söylemez...]

العداوة شغل شاغل ٥٩

[59. Düşmanlık, (faydalı işten alıkoyan) bir meşguliyettir.]

'Adāvet etme 'ālemdē 'adāvet
Ki bir özge şuguldür aḥla cānā
Ḥasedle kibr ile kīn ile meşgūl
Seni eyler olur resm ile cānā

[Ey can (gibi değerli dost), düşmanlık etme; dünyada düşmanlığın başka bir meşguliyet olduğunu anla! O, seni kıskançlık, kibir ve kinle meşgul edici olur.]

القلب اذا اكره عمى ٦٠

[60. Gönül bir şeye zorlandığında körelir.]

Kerāhet ile çūn ḳalb olur a'mā
Şaḳın ṭab'unḡa zaḥmet vērme cānā
Şafā-yı bāl ile işle her işi
Yorulduğı yere pek sürme cānā

[Ey can (gibi değerli dost), mademki sevmeme ile kalp körelir, o hâlde sakın yaratılışına zahmet verme! Her işi gönül huzuruyla yap; (kalbinin) yorulduğu yere onu sürme!]

الادب صورة العقل ٦١

[61. Edep, aklın suretidir (yansımasıdır).]

Edeb dēnildi 'aḳlıḡ şūretidür
Edebsizde ne şūret ola cānā
Edeb var 'aḳlı vardı[r] fi'l-ḥaḳīḳa
Vefā um bil ḥaḳīḳat ola cānā

[“Edep, aklın suretidir” (yansımasıdır) denildi. Ey can (gibi değerli dost), edepsizde nasıl yüz olur ki?!. Hakikatte edep var(sa), (o kimsenin) akli vardır. Ondan vefa ümid et; bil ki (edep sahibinden böyle güzel bir huyu da ummak) gerçek olur.]

لا حياء لحريص ٦٢

[62. Açgözlünün utanması olmaz.]

Ḥarīşūḡ yok durur aḡlā ḡayāsı
Gider hırşı ḡayā et sen de cānā
Ḥayā imāndan oldı ol mü'eddeb
Olur maḳbūl edebli bende cānā

[Hırslı ve açgözlü olanın asla hayâsı yoktur. Ey can (gibi değerli dost), hırşısı gider; sen de hayâ et! “Hayâ (duygusu) imandandır”⁴¹; edepli ol! Edepli kul (Hak ve halk indinde) makbul olur.]

من لا نت اسافله صلبت اعاليه ٦٣

[63. Aşağıdakileri (Küçükleri / hizmetçileri) yumuşak huylu olan kimsenin yukarıdakileri (büyükleri / düşmanları) sert olur.]

Kişi ednā olana kendisinden
Tevāzu' eylese her demde cānā
Görinür kendiden a'lāya ol kes

⁴¹ Bu mısradaki, “Hayâ imandandır” (*Buhârî*, “İman” 16, 3; “Edeb” 77) manasındaki hadis iktibas edilmiştir.

Mehâbetli daği ekrem de cānā

[Ey can (gibi değerli dost), insan kendisinden daha altta olana her zaman alçakgönüllü davransa, o kimse kendisinden daha üstün olana heybetli ve pek büyük görünür.]

٦٤ من اوتى فى عجانه قل حياؤه و بذؤ لسانه

[64. Kendisine makattan verilen (livata yapılan) kimsenin hayâsı az ve dili bozuk olur.]

Şu kişinüñ ki evvel tâzelikte

Gêçerse eñsesine kimse cānā

Hayâsı az olur budur 'alâmet

Dili murdâr olur her inse cānā

[Ey can (gibi değerli dost), çocukluk veya ilk gençliğinde arkasına geçilen (kendisine gayrı meşru bir fiil işlenen) kimsenin utanması az olur. O hayâsızlığa işaret, herkese karşı ağzının bozuk olmasıdır.]

٦٥ السعيد من وعظ بغيره

[65. Bahtiyar, başkalarının hâlinden öğüt alandır.]

Sa'îd odur⁴² ki gayrıya va'aızdan

Naşihat ala kendisi de cānā

Bula dünyâ ve 'uqbâda sa'âdet

Müyesser ola ikisi de cānā

[Ey can (gibi değerli dost), kutlu, mutlu, başkasına verilen öğütten kendisi de nasihat alan, böylece dünya ve ahirette saadet bulan ve (şahsına bahtıyarlığın) ikisi de nasib olan kişidir.]

٦٦ الحكمة ضالة المؤمن

[66. Hikmet, müminin yitiğidir.]

Şağın bağş étme hikmetden ki hergiz

Kişi azdırıcı [ol] bağşi cānā

Dükenmedi ki gayrı Hağ kelâmı

Şırâtı ağ ölüm ağ ba'si cānā

[Ey can (gibi değerli dost), sakın felsefeden, insanı doğru yoldan saptırıcı konulardan bahsetme! Başka Hak kelâmı (doğru söz) tükenmedi ki!... Ölümü, öldükten sonra dirilişi ve Sırat köprüsünü an!...]

٦٧ الشرّ جامع لمساوى العيوب

[67. Şer, bütün kusurların kötü yönlerini bir araya getirir.]

Yaramazlık ki cāmi' cümle 'aybı

Yaramaz olma eylik eyle cānā

Elüñden gelmese bārî dilüñle

Hayır ét herkese hoş söyle cānā

[Kötülük, faydasız ve uygunsuz oluş, bütün kusurları bir araya getirir. Ey can (gibi değerli dost), kötü olma; iyilik et! Elinden gelmese, bari dilinle iyilik et; herkese güzel söz söyle!...]

٦٨ كثرة الوفاق نفاق و كثرة الخلاف شقاق

[68. Çok muvafakat nifaka, çok muhalefet de şikaka (bozuşmaya) sebep olur.]

Bir âdemle ziyâde ihtilâtuñ

Nifâğ oldı şoñunda dendi cānā

Hiñilâfıñ hoş ziyâde şoñı budur

Düzensizlik hemân bilindi cānā

[Ey can (gibi değerli dost), "Bir kişiyle fazla karışıp görüşmen, sonunda nifak olur" dendi. Fazla muhalefet etmenin sonunun daima rahatsızlık olduğu bilindi...]

⁴² Bu kelime Arap harfli asıl metinde "olur" şeklinde yazılmıştır.

٦٩ ربّ امل خائب

[69. Nice ümit edilen şey, boşa çıkar...]

Cihân içinde çok çok eden ârzû

Olur nevmîd gider ârzûsı cānā

Heves etme bu dünyā varlığına

Çıkarmaz başa bu bir kesi cānā

[Ey can (gibi değerli dost), dünyada çok istekte bulunan, ümitsiz olur; onun arzusu gider.

Bu dünya varlığına, servetine heves etme! Çünkü bu (dünya) hiç kimseyi şımartmaz...]

٧٠ ربّ رجاء يؤدى الى الحرمان

[70. Nice ümitler, (sahiplerini) mahrumiyete uğratmıştır...]

Mü'eddî çok recā maḥrūmlığı pes

Recāyı kı ziyāde etme cānā

Ṭalebde Ḥaḳ'dan etme sen kuşūrı

Veren Ḥaḳ bādi lâzım dendi cānā

[Ey can (gibi değerli dost), çok ümit mahrumluğa sebeptir. Ummayı bırak; fazla ümitli (beklenti içinde) olma! Sen, Cenab-ı Hak'tan istemekte kusur etme! “(İstenen şeyleri) veren Allah'tır; (o istekleri elde etmek için) sebep(lere teşebbüs) de lâzım...” dendi.]

٧١ ربّ ارباح يؤدى الى الخسران

[71. Nice kazançlar var ki, sonunda ziyana sebep olur...]

Ziyāde çok ribiḥ oldı mü'eddî

Ziyānı anla muḥkem sen de cānā

Ṭotalum müşteri ile ya muḥtāc

Ya inşāf nêrde İslām ḳanda cānā

[Ey can (gibi değerli dost), çok fazla kazanç, zarara sebep olur. Bu işi sen de sağlamca anla! (Bu zararı) müşteri veya muhtaç için farz edelim... İnsaf nerede, Müslümanlık nerede?!]

٧٢ ربّ طمع كاذب

[72. Sonu hüsrân olan nice aç gözlülük vardır.]

Ṭama' edici çok olur yalancı

Ṭama' etme yalan olmaya cānā

Ne ḥāşıldur ṭama'dan ya kızibden

Kelām-ı şıdkı et sermāye cānā

[Açgözlü ve aşırı istekli kimse, çok yalancı olur. Ey can (gibi değerli dost), açgözlülük etme ki yalan olmasın. Tamahtan ve yalandan ne çıkar?! Sen doğru sözü kendine sermaye et!]

٧٣ البغى سائق الى الحين

[73. Azgınlık, insanı helâke sürükler.]

Bağıy bāğî olanı alır elbet

Sürer vaḳt-i helâke anla cānā

Ḥudā nefsümüzü şaklaya her gāh

Bizüm azmaḳdan imdi diñle cānā

[Ey can (gibi değerli dost), azgınlık elbette azgın olanı alır, helâk vaktine sürükler... Şimdi dinle ey can (gibi değerli dost), Allah bizim nefsimizi azmaktan her zaman korusun!]

٧٤ فى كلّ جرعة سرقة و مع كلّ اكلة غصة

[74. Her yudumda bir boğaz düğümlemesi ve her lokmada bir yutkunma zorluğu vardır.]

Bir içim şuda vardır çok meşakḳat

Yemek yerkenki her loḳmada cānā

Ne deñlü guşşa var fikr eyle bir dem

Şükür kıl ya ne var baḳmada cānā

[Bir içim suda çok zahmet vardır ey can (gibi değerli dost), yemek yerken her lokmada da ne kadar tasa var... Bir an düşün ve şükret! (Görmeksizin ve düşünmeksizin) bakmada ne var?!.]

٧٥ من كثر فكره في العواقب لم يشجع

[75. Sonuçları çok düşünen cesur olmaz.]

Şoğunı fikr eden olmaz bahâdır
Meşeldür söylenür 'âlemde cānâ
Bahâdırlık hemân saña mı ıaldı
Fikirsiz kişi ıalır ğamda cānâ

[Ey can (gibi değerli dost, şu vecize), dünyada atasözü gibi söylenir: "Sonunu (çok) düşünen cesur olmaz." Yiğitlik hemen sana mı kaldı?!. (İşin sonunu) düşünmeyen kişi, kederde kalır.]

٧٦ اذا حلت المفادير ضلت التدابير

[76. Takdir edilenlerin düğümü çözüldünce, tedbirler boşa gider...]

Ķazâ gelince gözler görmez olur.⁴³
Bozar tedbiri ĦaĶ ol demde cānâ
Çözülürler kaçarlar cümle etbâ'
Azarsın şâh-râh içinde cānâ

[Ey can (gibi değerli dost), İlâhî takdir meydana gelince, gözler görmez olur; Cenab-ı Hak o anda tedbiri bozar. Sana uyan ve arkandan giden herkes çözüldür ve kaçır da büyük ve işlek yol içinde yolunu şaşırırsın...]

٧٧ اذا حلّ القدر بطل الحذر

[77. Kaderin düğümü çözüldünce, sakınma boşa gider...]

Ħudâ'dan bir belâ olunca nâzil
ŞaĶınmanuĶ ne olur nef'i cānâ
Velî şaĶlasa yine Ħazret-i ĦaĶ
Ķazar vermez (?) saña bil ef'i cānâ

[Ey can (gibi değerli dost), Allah'tan bir belâ inince, sakınmanın ne faydası olur?! Fakat yine Cenab-ı Hak korusa, bil ki, sana yılan (veya fena tabiatlı kimse) zarar vermez.]

٧٨ الاحسان يقطع اللسان

[78. İyilik, dili keser. (Aleyhte konuşmayı engeller.)]

Keser a'dâlaruĶ dilini iĶsân
Bıçakdan artık iĶsân eyle cānâ
'Adâvet Ħod gider ihdâ olunsa
Gehî iĶsân gehî⁴⁴ mihmânla cānâ

[Ey can (gibi değerli dost), iyilik, düşmanların dilini bıçaktan fazla keser. Hediye verilse, düşmanlık gider. Bazan iyilik, bazan da misafir(etmek)le... (İnsanların aleyhte konuşması engellenebilir.)]

٧٩ الشرف بالفضل والادب لا بالاصل والنسب

[79. Şeref, soy soplâ deĶil, fazilet ve edepdir.]

Şeref aşl ü neseble daĶı olmaz
Müşerref fażl ü edeb⁴⁵ ehli cānâ
Kemâl ü ma'rifet öğren şeref bul
'Adüvdür nefse dendi cehli cānâ

⁴³ Bu mısra, "Kaza (İlahi takdirin hükmü meydana) gelince, göz kör olur" manasındaki *عنى البصر* ifadesinin tercümesidir.

⁴⁴ Bu kelime, yazmada "gâhî" şeklinde kayıtlıdır. Kullanılan aruz kalıbını gözeterek onun müstensih yanlışı olduğunu düşündük ve "gehî" şeklinde düzeltilmesini gerekli gördük.

⁴⁵ Bu kelime "edeb" yerine "âdâb" olsa, imale giderilmiş olur.

[Ey can (gibi değerli dost), şeref, soy -sopla da olmaz. Fazilet ve edep sahipleri şereflenmiştir. Olgunluk ve ilim, irfan öğren; şeref bul! “Cehaleti, insanın kendisinin düşmanıdır” dendi...]

٨٠ اكرم الادب حسن الخلق

[80. Edebin en iyisi, güzel ahlaklıdır.]

Edebün ekremidür hüs-n-i hülk bil
Şağın sen sū'-i hulkdan imdi cānā
Dem-ā-dem eylik et olma ki bed-nefs
Hudā eyüleri begendi cānā

[Ey can (gibi değerli dost), bil ki, huy güzelliği edebin en üstünüdür. Şimdi sen huy kötülüğünden sakın; her zaman iyilik et; kötü huylu olma! Çünkü Allah iyileri sever.⁴⁶]

٨١ اكرم النسب حسن الادب

[81. Soyun en şerefli, terbiye güzelliğidir.]

Şağın aşl ü nesebe olma mağrūr
Neseb ekremi edeb oldı cānā
Edebsiz mu'teber olmaz cihānda
Mü'eddeb 'ālī-neseb oldı cānā

[Ey can (gibi değerli dost), sakın soyuna-sopuna güvenip aldanma! Çünkü soyun en büyüğü edep olmuştur. Edepsiz kimse dünyada itibarlı olmaz. Edepli, terbiyeli kişi yüksek soylu olmuştur.]

٨٢ افقر الفقر الحمق

[82. Fakirliğin en büyüğü ahmaklıktır.]

Hamākat ehlidür gāyetde muhtāc
Gerek 'aql-ı ma'āş kişide cānā
Şu kim fehmi etmeye nef' ile zarrın
Anuñ mühmel ki her işi de cānā

[Ey can (gibi değerli dost), son derece fakir olan ahmaklardır. İnsanda maaş aklı (dünyada geçim işini düşünen akıl) olması lâzım... Fayda ve zararını anlamayan kimsenin her işi ihmal edilmiştir...]

٨٣ اوحش الوحشة العجب

[83. Korkulacak şeylerin en korkuncu, kendini beğenmişliktir.]

Tekebbürlükden olur çatı vahşet
Görür kendi özin her demde cānā
Kamu emsāl ü aqrānından 'ālī
Kālar 'ucb ile uğrar bende cānā

[Son derece ıssızlık ve yalnızlık, büyükmekten meydana gelir. Ey can (gibi değerli dost, kibirli kimse), her zaman kendisini bütün benzerleri ve akranından üstün görür. Kendini beğenmişlik yüzünden (yalnız) kalır; prangaya rast gelir...]

٨٤ اغنى الغناء العقل

[84. Zenginliğin en büyüğü, akıldır.]

Veren baylık ziyāde 'aql olupdur
'Aqılsızlar faqīrdır şöyle cānā
Hudā vère 'aql baylığı her dem
El aç Haqq'a du'ālar eyle cānā

⁴⁶ Kur'an'ın çeşitli ayetlerinde Allah'ın kimleri sevdiği belirtilmiş; örnek vermek gerekirse, iyilik edenleri (2 / 195), tevbe edenleri (2 / 222), kötülükten sakınanları (3 / 76), sabredenleri (3 / 146), tevekkül edenleri (3 / 159), temizlenenleri (9 / 108), adil olanları (49 / 9) sevdiği bildirilmiştir.

[(İnsana) zenginlik veren şey, fazla akıl olmuştur. Ey can (gibi sevgili dost), akılsızlar da öyle fakirdir. El aç, Cenab-ı Hakk'a dualar et! Allah, her zaman akıl zenginliği versin!]

٨٥ الطَّامِعُ فِي وَثَاقِ الدَّلِّ

[85. Aç gözlü olan, horluk zinciriyle bağlıdır.]

Ṭama‘ edici bend-i zillet içre

Ṭama‘ étme hâlâşuñ ola cānā

Ḳanā‘at kıl Ḥudā elbet vèrür çok

Muḳadder êtdigin her ḳula cānā

[Açgözlü kimse horluk prangası içindedir. Ey can (gibi değerli dost), aşırı istekli olma ki (o prangadan) kurtulasın. Kanaat et; elbet Allah her kula takdir ettiği şeyi çok verir.]

٨٦ احذروا نَفَارَ النِّعَمِ فَمَا كَلَّ شَارِدٌ بِمَرْدُودِ

[86. Nimetlerin elden kaçmasından sakının! Çünkü her kaçan iade edilmez.]

Ḥazer eyleñ bu ni‘met gitmesinden

Ṭağılan şey geri gelür mi cānā

Bir at kim nā-gehān ya ḳaçsa gitse

O āsān dönmesi olur mı cānā

[Bu nimetin gitmesinden sakının! Ey can (gibi değerli dost), dağılan şey geri gelir mi? Bir at ansızın kaçsa gitse, onun dönmesi kolay olur mu?!.]

٨٧ اكْثَرُ مِصْرَاعِ الْعُقُولِ تَحْتَ بَرُوقِ الْاِطْمَاعِ

[87. Akılların belâlarının pek çoğu, aç gözlülük şimşekleri altındadır.]

‘Aḳıllar pehlivānı yeri ekşer

Ṭama‘ berḳınuñ altındaki cānā

Ṭama‘ ra‘dı ki o dem şaḳıya berk

Güreşçi şaşar ol hîndeki cānā

[Ey can (gibi değerli dost), akıllar pehlivanının yeri, çok kere tamah yıldırımının altındadır. Tamah gök gürültüsü şiddetli şimşek çaktığında, o zaman güreşçi şaşar...]

٨٨ مِنْ اَبْدِي صَفْحَتِهِ لِلْحَقِّ مَلِكٌ وَ مِنْ اَعْرَاضِ عَنِ الْحَقِّ هَلَاكٌ

[88. Yüzünü Hakk'a, gerçeğe çeviren kişi, sahip olur; Hak'tan yüz çeviren kişi ise helâk olur.]

Şu kim Ḥaḳ cānibin dutsa yanılmaz

Ḳaçarsa Ḥaḳ'dan ol kes imdi cānā

Muḳarrerdür helâk olur o âdem

Eger i‘râz⁴⁷ êde dênildi cānā

[Ey can (gibi değerli dost), “Hak tarafını tutan yanılmaz. O kimse şimdi Hak'tan yüz çevirse, muhakkak o adam helâk olur” denildi.]

٨٩ اِذَا اَمَلْتُمْ فَتَاجِرُوا اللّٰهَ بِالصَّدَقَةِ

[89. Fakirleştiğinizde sadaka vererek Allah ile ticaret edin.]

Ḳaçan siz olsañuz gāyetde muhtāc

Şadakayla ticāret eyle cānā

Ola Allah içün ammā ticāret

Ḥudā'ya dā'imā şükr eyle cānā

[Ey can (gibi değerli dost), siz son derece fakir olduğunuzda, sadakayla ticaret edin! Ama bu ticaret Allah için olmalıdır. Hakk'a her zaman şükret!]

٩٠ مِنْ لَانَ عَوْدِهِ كَثَفَتْ اَعْصَانَهُ

[90. Ağacı yumuşak olanın, dalları sert olur.]

⁴⁷ Bu kelime, Arap harfli metinde -tahminimize göre müstensih yanlışı sonucu- “iẓhār” şeklinde yazılmıştır. Tercümenin Arapça söze uygun bulunması için onu “i‘râz” biçiminde düzelttik.

Şunuñ kim 'ūdı çün lüle mülāyim
Budakları qavī olur ki cānā
Mülāyemet gerek aḥbāba dā'im
O muḥabbetler arturur ki cānā

[Ey can (gibi değerli dost), ağacı lüle gibi yumuşak olanın, budakları kuvvetli olur. Dostlara karşı daima yumuşak huylu olmak lâzım... O (yumuşak davranış), sevgileri artırır.]

٩١ قلب الاحمق فى فميه

[91. Ahmağın kalbi ağzındadır.]

Hemān ağzındadır bil qalb-i aḥmağ
Ne gelse qalbine söyler o cānā
Fikir étmez ki nefsine zarar var
Muḥaşşal eyü degül işbu cānā

[Ey can (gibi değerli dost), bil ki, ahmağın kalbi ağzındadır. O, kalbine ne gelse söyler. (Böyle hatırına ne gelse onu söylemekte) kendisine zarar olduğunu düşünmez. Kısacası, bu (akılsızca davranış) iyi değil...]

٩٢ لسان العاقل فى قلبه

[92. Akıllının dili, kalbindedir.]

Olur 'āqıllaruñ qalbinde dili
O hiç nā-dāna sırrı dēr mi cānā
Haḫā degmede étmez 'akl-ı kāmīl
Fikirsiz bir iş eyler mi cānā

[Ey can (gibi değerli dost), akıllı kişilerin dili kalbinde olur. O hiç cahile sırrını söyler mi?!. Olgun akıl sahibi, kolay kolay hata etmez. (Öyle kişi) bir işi düşünmeden yapar mı?!.]

٩٣ من جرى فى عنان امله عثر باجله

[93. Dizginlerini emellerine (arzularına) veren kişi, eceliyle tökezler.]

Hevā-yı nefse her kim oldı tābi'
Çeker vaqt-i ecel zaḫmeti cānā
Meded şeyṭān ile nefsüne uyma
Ḥudā'ede hemān raḫmeti cānā

[Ey can (gibi değerli dost), her kim nefsinin isteğine uyarsa, ölüm vaktinde zahmet çeker. Aman şeytanla nefsine uyma ki, Allah daima rahmet etsin...]

٩٤ اذا وصلت اليكم اطراف النعم فلا تنفروا اقصاها بقلة الشكر

[94. Nimetlerin uçları size ulaştığında, az şükretmekle onun sonunu ürkütmeyin!]

Size vāşıl olunca ni'met-i Ḥağ
Yiyüp qaçmañ şükürsüz anda cānā
Du'ā'eyleñ ki ni'met āḫirinde
Ziyāde'ede Ḥağ şoñun da cānā

[Ey can (gibi değerli dost), Cenab-ı Hakk'ın nimeti size ulaşınca, yiyip oradan şükürsüz qaçmayın! Nimetin nihayetinde dua edin ki, Allah sonunda da artırsın.]

٩٥ اذا قدرت على عدوك فاجعل العفو عنه شكرا للقدره عليه

[95. Düşmanına galip geldiğinde, galibiyetin şükürü olarak onu affet!]

Zafer bulsañ eger ki sen 'adūya
Yine suçıñ anuñ 'afv eyle cānā
Bu 'afvuñ ola şükürāne anuñ-çün
Ki fırsat vērdi Ḥağ luṭfiyle cānā

[Ey can (gibi değerli dost), eğer sen düşmanına üstün gelsen, yine onun suçunu affet! Bu affin, Allah'ın lutfuyla (hasmına karşı galibiyet) fırsatı vermesinin şükürü olsun!]

٩٦ ما اضمر احد شيئاً الا ظهر في فلتات لسانه و صفحات وجهه

[96. Hiç kimse kalbinde bir şeyi gizlemez ki, dilinin sürçmesi ve yüzünün ifadesiyle onu açığa çıkarmasın...]

Kimünj kalbinde bir şey olsa muzmer

Olur zâhir ki elbet yine cānā

Olur cārī lisânından ya aḥsız

Ya bir yüzden bilinür gine cānā

[Ey can (gibi değerli dost), kimin kalbinde bir şey gizli olsa, elbet o yine ortaya çıkar: Ya ansızın dilinden akıcı olur veya yine yüzün(ün çizgilerin)den bilinir.]

٩٧ البخيل مستعجل الفقر يعيش في الدنيا عيش الفقراء و يحاسب حساب الاغنياء

[97. Cimri, fakirlik hususunda acelecidir; dünyada fakirler gibi yaşar, ahiretteyse zenginler gibi sorguya çekilir.]

Baḥîl eyler 'acele faḫra dâ'im

Faḫîrâne geçinür bunda cānā

Vêrür 'uḫbâda ḡaniler ḫisâbın

Muḫaṣṣal dertli bunda sinde cānā

[Cimri, devamlı yoksulluğa acele eder: Bu dünyada fakir gibi geçinir, ahirette zenginlerin hesabını verir. Sözün kısası, bu dünyada da dertli, kabirde de (öbür dünyada da)!...]

٩٨ لسان العاقل وراء قلبه

[98. Akıllının dili, kalbinin ötesinde...]

Dili 'âḫıllaruḫ ḫalbi öñünde

Ne dërse ḫalbi irşâd ile cānā

Èder ḫalbi lisânına hidâyet

Gider ḡam ḫalır ol şâd ile cānā

[Akıllı kişilerin dili, kalbinin önündedir. Ey can (gibi değerli dost, onlar), ne derse, kalbinin doğru yol göstermesiyle (der)... Kalbi diline hidayet eder. Keder gider; o, sevinçle kalır.]

٩٩ قلب الاحمق وراء لسانه

[99. Ahmağın gönlü, dilinin ötesindedir.]

Yine dili öñünde ḫalb-i aḫmaḫ

Olur diline tâbi ' ḫalbi cānā

Ne var ḫalbinde anı dili söyler

Muḫaṣṣal olsa sır-ı şulbi cānā

[Yine ahmağın kalbi dilinin önündedir; kalbi diline uyar. Kalbinde ne varsa, sülâlesiyle ilgili bir sır olsa da onu dili söyler.]

١٠٠ اللهم اغفر رمزات الاحاظ و سقطات الالفاظ و شهوات الجنان و هفوات اللسان

[100. Allahım, gözlerimizin işaretlerini, sözlerimizin yanlışlarını, kalbimizin şehvetlerini ve dilimizin sürçmelerini affet!]

Ḥudâ'ya edelüm dâ'im du'âyı

Bizi yarlıgaya her demde cānā

Cürümler eyledik êtdik işâret

Gözümüz ile ḡayra anda cānā

Dilimiz ile söyledik ḫaḫâyı

Hevâ-yı nefse tâbi ' bende cānā

[Ey can (gibi değerli dost), daima Allah'a dua edelim ki her zamanda bizi affetsin! Günahlar işledik; o konuda gözümüzle başkasına işaret ettik. Hatayı dilimizle söyledik. Nefsinin isteklerine uyan kullarız...]

Hâtîme

Haṭâ-yı maḥẓ olup cümle kelāmum
Benüm-çün bir ḥayır ya ḳanda cānā

Tamām oldu bi-ḥamdi'llāh kitābum
Ḥudā 'avni ile bu demde cānā

Şaferü'l-ḥayruḡ oldu evsaṭı hem
Ḥamīs idi mübārek gün de cānā

Biḡ elli dört idi hicret Resüle
Ḥaḳ andan êtmeye şermende cānā

Olupdur Aḳsarâyî bunı münşî
Faḳîr Seyyid Ḥasan bir bende cānā

Olupdur vâlidî Ḥacı Efendi
Bulur raḥmet hemân anlar da cānā

Cemî'-i Müslimîn ile İlāhî
Du'âmuz êt ḳabûl her demde cānā

Temme.

[Aziz dostum, bütün sözlerim ancak hatadan ibaret oldu; ya benim için bir hayır nerede?! Allah'a şükür, kitabım, onun yardımıyla hayırlı Safer ayının tam ortasında, hem de mübarek Perşembe gününde tamamlandı. Sene, Hz. Peygamber'in (Allah, bizi -ceza gününde- ondan utandırmasın) hicretinin 1054. yılıydı. Bunu meydana getiren Aksaraylı; Allah'ın âciz kulu, Seyyid Hasan'dır. Babası, Hacı Efendi'dir; onlar da bütün Müslümanlarla birlikte rahmet bulsunlar! Allah'ım, duamızı her zaman kabul et!...]

Kaynakça

- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn esmâ'ü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, nşr. Kilisli Muallim Rifat- İbnülemin Mahmud Kemal, İstanbul 1951-55.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl 'alâ Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. Kilisli Muallim Rifat- Şerefeddin Yaltkaya, I-II, İstanbul 1945-47.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, İstanbul 1333-1342 / 1915-1924.
- Cankurt, *Hasan Seyyid Hasan Rızâyî El-Aksarâyî Hayatı, Sanatı, Eserleri ve "Miftâhu's-Sa'âde" Adlı Manzûm Kasîde-i Bürde Şerhi*, Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yay., Birinci Baskı, Ankara 2015.
- Cankurt, Hasan, "Seyyid Hasan Rızâyî El-Aksarâyî ve Tuhfetü'l-Kudât Adındaki Manzûm Eseri". *İstanbul Kültür Üniversitesi IV. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi*, 27-28 Ağustos 2012-Bildiriler, TUDOK, s. 219-26.
- Cankurt, Hasan, *Seyyid Hasan Rızâî el-Aksarâyî Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Miftâhu's-saâde Adlı Manzum Kasîde-i Bürde Şerhi*, Celal Bayar Üniversitesi SBE, Yüksek lisans tezi 2013.
- Ceyhan, Âdem- Halil Çeçen, "Diyarbakırlı Bir Hattat, Müderris ve Nakîbü'l-eşrâf: Seyid Kâsım Gubârî ve Hz. Ali'den Yüz Söz Tercümesi", *Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu* 02-05 Kasım 2016, Diyarbakır 2017, C. 2, s. 819-49.
- Ceyhan, Âdem, "Usûlî'nin Hadis ve Vecize Tercümeleri", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2001-2003, İstanbul 2003, C. XXX, s. 147-88.

- Ceyhan, Âdem, “Vahdetî'nin Sad-Kelime-i Hazret-i Murtaza Tercümesi”, *Gazi Üniversitesi Ahilik Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1 (Yaz 2004), s. 21-68.
- Ceyhan, Âdem, Hasan Cankurt, “Vardarlı Bir Hocadan Dostlara Armağan: Hz. Ali'nin Yüz Sözü'nün Şerhi: Tuhfetü'l-ihvân”, *Uluslar arası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu Bildirileri*, (10-12 Mayıs 2012), haz. Ünal Şenel, Manisa, C. 1, s. 279-311.
- Ceyhan, Âdem, *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, Ankara 2006.
- Çağırıcı, Mustafa, *Hasan Rızâyî ve Tezkiretü's-Sâlikîn ile Mahmûdiyye Adlı Eserleri Tahkik ve Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- Çelik, Aysun, *Türk Edebiyatında 'Gülistân' ve Hasan Rızâyî'nin 'Cûy-ı Rahmet' Adlı Manzum Gülistân Şerhi*, Selçuk Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, Konya 2017.
- Durmuş, Ersin, *Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-i Güzîn*, (İnceleme- Metin), Sakarya Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Eken, Ramazan, *Hasan Rızâyî'nin Kân-ı Ma'ânî Adlı Manzum Farsça-Türkçe Sözlüğü*, Harran Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2016.
- Erdoğan, Kenan- Hasan Cankurt, “Fenâyî Ehl-i Cennet Efendi, ‘Teceliyyât’ Adlı Arapça Eseri Ve Teceliyyât’a Hasan Rızâyî El-Aksarâyî Tarafından Yapılan Manzûm-Mensûr Türkçe Tercüme/Şerh Üzerine”. *Turkish Studies*, Volume 8/4 Spring 2013, p. 783-816.
- Gökyay, Orhan Şaik, “İmâle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, C. 22, s. 177-8.
- Hanîfzâde Ahmed Tâhir, *Âsâr-ı Nev*, Nova Opera ab Ahmed Hanîfzâdeh Ad Continuumum Haji Khalfae Lexion Bibliographicum Collecta Et Ad Ordinem Literarum Disposita Ad Codicis Vindobonensis Fidem Primum Edidit, Gustavus Fluegel, 1835-1858.
- Hasan Rızâî el-Aksarâyî, *Nüzhëtü'l-Ebrâr El-Muttali' Li-Esrâri'l-Ğaffâr*, Selimiye- İbrahim Hakkı Konyalı Ktp. nr. 65.
- Hasan Rızâî El-Aksarâyî, *Nüzhëtü'l-Ebrâr El-Muttali' Li-Esrâri'l-Ğaffâr*, Edisyon Kritik-Çeviri: Hasan Uçar-Mustafa Şen, Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yay., Ankara 2017.
- İsmâil b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs 'amme'stehere mine'l-ehâdis 'alâ elsineti'n-nâs*, I-II, Beyrut, 1418 / 1997.
- İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu*, İstanbul Maarif Basımevi, c. 2, 1959.
- Mustafa b. Şemseddin (Ahterî), *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul 1310 / 1892.
- Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddîn, *Mecelletü'n-nisâb fi'n-niseb ve'l-kuna ve'l-elkâb*, Süleymaniye Ktp. Hâlet Efendi, Nr. 628.
- Reşîdüddin Vatvat, *Hazret-i Ali'nin Yüz Sözü Gül-i Sad Berg*, Çeviren Hocazâde Abdülaziz Efendi, Hazırlayan Âdem Ceyhan, Buhara Yay., İstanbul 2008.
- Turan, Muhittin, “Hasan Rızâyî ve Kân-ı Ma'ânî İsimli Manzum Sözlüğü”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, Fall 2012, Ankara-Turkey, p. 2939-92.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul Dergâh Yay. 8 c. 1976-98.
- Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Ankara AKM Yay. 2002-2007.
- Yazar, Sadık, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, İstanbul Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, İstanbul 2011.